

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

ЭШМАТОВА ЮЛДУЗ БОЙМАХМАТОВНА

**ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК ҚИССАЧИЛИГИДА АЁЛ
РУҲИЯТИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Contents of dissertation abstract of doctor of philosophy (PhD) on Philological
Sciences**

**Оглавление автореферата доктора философии (PhD) по филологическим
наукам**

Эшматова Юлдуз Боймахматовна

Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида аёл руҳиятининг бадий талқини.....3

Eshmatova Yulduz Boymaxmatovna

Literary interpretation of woman's psychology in Uzbek stories of the
independence period.....24

Эшматова Юлдуз Боймахматовна

Художественная интерпретация женской психики в узбекских новеллах
периода независимости.....45

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works49

Список опубликованных работ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ

ЭШМАТОВА ЮЛДУЗ БОЙМАХМАТОВНА

**ИСТИҚЛОЛ ДАВРИ ЎЗБЕК ҚИССАЧИЛИГИДА АЁЛ
РУҲИЯТИНИНГ БАДИИЙ ТАЛҚИНИ**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент – 2020

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида В2017.1.PhD/Fil25 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгашнинг веб-саҳифасида (www.navoiy-uni.uz) ва «ZiyoNet» Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар: Мирқосимова Марғуба Мирқобиловна
педагогика фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар: Болтабоев Ҳамидулла Убайдуллаевич
филология фанлари доктори, профессор

Жуманазаров Умрзок Абдураззокович
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот: Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети

Диссертация ҳимояси Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети ҳузуридаги DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2020 йил «28» октябр соат 11⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100100, Тошкент, Яққасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz); e-mail: monitoring@navoiy-uni.uz.)

Диссертация билан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (№816 рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100100, Тошкент, Яққасарой тумани, Юсуф Хос Ҳожиб кўчаси, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Диссертация автореферати 2020 йил «15» октябр кuni тарқатилди.
(2020 йил «15» октябр даги 18- рақамли реестр баённомаси).

Ш.С.Сирожидинов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

Қ.У.Пардаев
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.д.

Б.Н.Каримов
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида бадиий асар таҳлиliga доир муаммоларни психоаналитик жиҳатдан ўрганиш ва уни англаш зарурати гуманитар соҳаларда ҳам жиддий масалаларни кун тартибига кўймоқда. Айниқса, филология соҳасида ғоявий пишиқ, мазмунан мукамал, сифат жиҳатидан ўта янги илмий изланишлар олиб бориш учун имкониятлар яратилди. Эпик турнинг қисса жанрига хос адабий ва бадиий канонлар, уларда тасвирланаётган ажиб хилқат изтироблари, унинг серқатлам руҳий дунёсини тадқиқ этиш билан боғлиқ тадқиқотлар изчиллик билан давом эттириб келинмоқда. Аёл психологиясини таҳлилий ўрганиш инсоннинг маънавий олами, дунёқараши, тафаккур тарзига хос қонуниятларни кашф этишда муҳим. Адабий жараён доимо ижтимоий муҳит, адабий-маънавий, маданий ҳаёт билан чамбарчас боғлиқ ҳолда шаклланади. Зеро, башариятнинг онгу тафаккури, руҳиятидаги янгиланишлар, асосан, адабиёт ва санъатда ўз аксини топади. Бунда адабиётшунослик фани ҳам ўз объектига янги нигоҳ билан қараш, аёл руҳиятига оид муаммоларни чуқурроқ англаш йўлидан борди.

Дунё адабиётшунослигида қиссачиликнинг замонавий назарияси унинг олдинги даврлардаги тарихий эволюциясини янгича англашга мўлжалланган. Бадиий адабиётда аёлнинг руҳий драмаларини тўлақонли акс эттиришда жаҳон насрининг илғор ижодий тенденцияларига хос жиҳатлар намоён бўлаётир. Адабий жараёнда аёлнинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни, унинг соҳир туйғулари, инжа ва мураккаб руҳий оламини тасвирлашда фалсафий-психологик, рамзий-мажозий образлилик устунлик қилмоқда. Бунда энг муҳим вазифа муайян хилқат руҳияти, тасвир ва ифоданинг янгича талқини билан боғлиқ. Ишда адабиёт тараққиётида аёлнинг ўрни ва аҳамиятини кўрсатиш муҳим муаммо сифатида кўйилди. Дарҳақиқат, аёл психологияси муаммосини ўрганиш муайян давр прозасининг бадиий поэтик кўламини белгилашда ҳам муҳимдир.

Истиклол даври ўзбек адабиётшунослигининг халқаро майдондаги ўрни ва миллий маданий меросини тадқиқ этиш, қадриятларни англаш зарурати бугунги глобаллашув жараёнида бадиий адабиётнинг моҳиятига янада чуқур кириб бориш, бадиий асарларнинг жаҳон адабиёти ривожига муносиб ўрнини асослаш, кейинги давр адабиётига кучли таъсир ўтказган ижодкорлар меросини ўрганишни тақозо этмоқда. Бугунги маданий-маърифий соҳалардаги ислохотлар жараёни ўзбек адабиётшунослиги олдига ҳам қатор янги вазифалар кўймоқда. “Бугун биз давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Чунки замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга инновацияга

таянган давлат ютади”¹. Бу жараёнда муайян халқ бадий тафаккури маҳсулининг инсоният маънавий оламини юксалтиришдаги ўрни ва аҳамияти унинг ўзига хос хусусиятлари билан белгиланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги ПФ-4797-сон Фармони, 2017 йил 12 январдаги “Китоб маҳсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги ПҚ-1271 Фармойиши, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида” 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сон қарори, 2019 йил 17 июндаги ПҚ-4358-сон “2019-2023 йилларда Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университетида талаб юқори бўлган малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги” Фармон ва Қарорлари, Ўзбекистон ижодкор зиёлилари вакиллари билан учрашувдаги “Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир” ва БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида сўзланган нутқларидаги ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ишда кўйилган назарий муаммо, яъни қисса жанри такомилли ва аёл руҳияти талқини масаласи кўйидаги диссертация², китоб¹ларда илмий асосланган. Бироқ истиқлол

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи. – Тошкент: 2017. 23 декабрь.

²Расулов А. Характер молодежи в современных узбекских советских повестях: дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1966; Абборов А. Ўзбек совет повестининг таркиб топиши ва тараққиёти. Филол. фан. д-ри. ...дисс. – Ташкент, 1975; Рашидов А. Проблема духовно-нравственного становления героя в узбекской повести о рабочем классе. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1981; Захидов С. Жанровые и стиливые особенности советской узбекской повести (60-80 г). дис. канд. филол. наук. – Ташкент, 1982; Тагматов К. Нравственный мир героя и художественные искания в узбекский повести (1960-1970 гг). дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1981; Болтабоев Х. Сильевые искания современный узбекской прозы (70-е годы). автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1983; Тенглашев М. Особенности конфликта в узбекских повестях 80-х годов. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1989; Ташпулатов Г. Нравственные искания в современный узбекский повести (М.М.Дуст, Тагай Мурод, Г.Хатам). дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент,

даври ўзбек қиссачилигида аёллар руҳияти бадиий талқини муаммоси махсус тадқиқот иши доирасида ўрганилмаган.

Диссертация тадқиқотининг бажарилган олий таълим муассасаси илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Тадқиқот Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети Адабиёт назарияси ва замонавий адабий жараён кафедраси режасининг “Ҳозирги адабий жараён масалалари” мавзусида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади: истиқлол даври ўзбек қиссачилигида аёл психологиясининг хилма-хил бадиий талқинлари, ёзувчи бадиий маҳорати,

1993; Улугов А. Основные тенденции развития современных узбекских повести в интерпретации литературной критике. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1988; Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1995; Қўбаев Қ. Ўзбек қиссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2006; Каримова Ю. Пиримқул Қодиров қиссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2005; Холмуродов А. Ўзбек қиссачилиги: таракқиёт муаммолари. Филол. фанлари д-ри ...дисс. – Тошкент, 2008; Рустамова М. Истиқлол даври қиссаларининг таракқиёт тенденциялари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2005; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида бадиий психологизм. Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2012; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни). Филол. фан. б-ча. ф-фа д-ри. (PhD) дис... автореф. – Тошкент, 2017; Холдорев Д. Ҳозирги ўзбек қиссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонкул қиссалари мисолида). Филол. фан. б-ча. ф-фа д-ри. (PhD) дис... автореф. – Тошкент, 2017; Раджапова Ф. Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида услуб ва поэтик тил. Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2018; Бурханова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Назар Эшонкул ва Улуғбек Ҳамдам ижоди мисолида):). Филол. фан. б-ча. ф-фа д-ри. (PhD) дис... автореф. – Тошкент, 2019; Лутфиддинова Х. Ёзувчининг эстетик идеали ва аёллар образи (“Ўткан кунлар” ва “Кеча ва кундуз” романлари асосида). Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1994; Тўйчиев А. Ўзбек насрида жадид образи талқини. Филол. фан. д-ри ...дисс. – Тошкент, 2001; Имомова Г. Типик миллий характерлар яратишда бадиий нутқнинг роли. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1993; Дуйсенбаев О. Ўтқир Ҳошимов ижодида она образининг бадиий талқини. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2011.

¹ Султон И. Адабиёт назарияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1986; Қўшжонов М. Қалб ва қиёфа. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1976; Мамажонов С. Наср, давр, қахрамон. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983; Шарафиддинов О. Дунёда офтоб борки. Ҳақиқатга садоқат. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989; Норматов У. Насримиз анъаналари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Фан, 1983; Каримов Э. Ўзбек совет адабиётида повесть жанри. Адабий тур ва жанрлар. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1991; Султонова М. Ёзувчи услубига доир. – Тошкент: Фан, 1973; Шукуров Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1973; Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услубий ранг-баранглиги. – Тошкент: Фан, 1983; Аброров А. Ўзбек повести. – Тошкент: Фан, 1973; Холлиев Н. Ижтимоий проблема ва бадиий образ. – Тошкент: Ўзбекистон, 1977; Солижонов Й. Нутқ ва услуб. – Тошкент: Чўлпон, 2002; Мусина Ғ. Ўзбек халқ дostonларида хотин-қизлар образи. – Тошкент: Фан, 1983; Қахрамонов Қ. Шоирлар ижодида Аёл руҳияти талқини. / Глобаллашув: бадиий талқин, замон ва қахрамон. – Тошкент: Тамаддун, 2019; Қахрамонов Қ., Бурхоннова Ф. Аёл қисматининг бадиий тасвири. / Глобаллашув: бадиий талқин, замон ва қахрамон. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 67-83; Исомиддинов З. Икки аёл. // Тафаккур, 2007. № 4. – Б. 47; Ражабова Б. Оналар билан суҳбат. – Тошкент: Турон замин зиё, 2014; Шу муаллиф. Муштарак адабий ходисалар. – Тошкент: Муҳаррир, 2019; Тўлаганова С. Бадиий асар морфологияси. – Тошкент: Турон замин зиё, 2016; Исломова С. Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романида “ичкари” ҳаёт талқини. / Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи. – Тошкент: Муҳаррир, 2018. – Б. 220-224; Қўчқорова М. Бадиий сўз ва руҳият манзаралари. – Тошкент: Муҳаррир, 2011; Қўчқорова М. “Ўтмишдан эртақлар” тадқиқи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016; Шу муаллиф. Abdulla Kahhar sanatinda kadin karakterler ve ‘geçmiş’in analizi / Türk dünyasında kadın algısı. Manisa Bayar universitesi yayınları. – Türküya. Manisa 2016. 2 cilt. - S. 729-738; Аҳмедова Ҳ. “Армон асираси” романида аёл тақдири талқини. / Глобаллашув муаммоларининг бадиий талқини ва замондош образи. – Тошкент: Муҳаррир, 2018. – Б. 276-280; Шофиев О. Аёл образи ва замонавий талқин / Эркин Аъзам насри бадиияти. (киноя ва образ). – Тошкент: Қақнус медиа, 2019. – Б. 131-154.

янгича руҳий таҳлил воситаларини ташкил қилган хусусиятлар тизимини илмий жиҳатдан асослаб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

Ўзбек адабиётшунослигида қисса жанри такомил ва аёл образининг ўрганилиш тарихини ёритиш;

истиклол даври ўзбек қиссачилигида яратилган аёллар образини ёритишда ёзувчининг бадиий маҳоратини кўрсатиш;

аёл психологияси ва қалб кечинмаларининг чуқур бадиий-назарий воситаси бўлган пейзаж, мактуб каби тасвирий воситаларни аниқлаш;

ҳозирги ўзбек қиссачилигида яратилган кампирлар, кайвони ўзбек онахони образини ёритишда ёзувчи маҳоратини далиллаш;

жиноятчи ва қотил аёл психологиясини ўрганиш мақсадида қўлланилган бадиий шартли воситалардаги тасодифийлик, руҳий хасталик, аламзадалик каби руҳий қатламларни ўрганиш.

Тадқиқот объекти сифатида ҳозирги ўзбек қиссачилигининг авангардлари: Х.Дўстмуҳаммад (“Чаёнгул ёхуд қуйқишлоқча қотиллик”, “Ҳижроним мингдир”), Ш.Бўтаев (“Кайвонининг мангу макони”, “Шоҳона совға”, “Юлдузларга элтар йўл”), Назар Эшонкул (“Уруш одамлари”, “Момоқўшиқ”), Абдуқаюм Йўлдош (“Тимсоҳнинг кўз ёшлари”, “Ўн учинчи уй ёки отчопар”, “Сунбуланинг илк шанбаси”), Собир Ўнар (“Чамбилбелнинг ойдаласи”), Баҳодир Қобул (“Энашамол”) қиссалари олинган.

Тадқиқот предмети доирасини истиклол даври ўзбек қиссаларидаги аёл руҳиятининг бадиий талқини, реалистик анъанавий қисса, эртак-қисса, ноанъанавий модерн қисса, мактуб қисса, лирик монолог, пейзаж, ички монолог, диалог, тасодифийлик, рамзий-мажозий талқин, киноявий муносабат, туш, мактуб, қотил аёл, кайвони кампир образи талқини масалаларини ўрганиш ташкил этади.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда қиёсий-типологик, биографик, руҳий таҳлил (психологик) усуллардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

истиклол даври қиссачилигида янги типдаги аёл образини системали классификациялаш, янгича ифода ва баён услубини яратиш каби масалалар мисоллар асосида далилланган;

қиссанавис яратган аёл образи табиати, прототипи масаласи, портрет яратиш маҳорати, нутқидаги индивидуаллик ҳамда ноанъанавий тасвирдаги ўзбек аёлини гавдалантиргани бадиий воситалар орқали аниқланган;

истиклол давридаги қиссаларда кайвони ўзбек онахони, қасоскор аёл тимсолини мифологик рамзийлик концептида ифодалаш, ботиний изтироб ва мағлубиятда аёлнинг маънавий юксалиш ҳамда ғалабасини бадиий акс эттиргани асослаб берилган;

жиноятчи, қотилга айланган хилқат психологиясида тасодифийлик туфайли юзага келган аёллар руҳий тебранишлари поэтик жиҳатдан очиб берилган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

қисса жанри ва аёл образининг хорижда ва миллий адабиётшуносликда ўрганилиш тарихи нуқтаи назаридан илмий асосланган;

истиклол давридаги аёл образининг янгича талқини ва ҳозирги қиссанавислар ижоди ўзбек адабиётида янги босқични бошлаб бергани илмий жиҳатдан аниқланган;

аёл образининг психологик дунёсини ўрганишда қўлланилган пейзаж, мактуб каби бадиий воситалар Н.Эшонқул, Х.Дўстмуҳаммад қиссалари орқали далилланган;

аёл руҳиятини теран очиб бериш мақсадида яратилган онахонлар, кайвони эна образлари акс этган эртақ-қисса, модерн қиссалар, реалистик қиссалардаги тасвирийлик, киноявий ва сатирик баён усули ҳозирги қиссанавислар ижоди асосида очилган;

аёлнинг жиноятчи қотилга айланиши учун сабаб бўлган қасоскор аёл руҳиятини ишончли, жонли, ҳаётий очиб беришда қўлланилган бадиий нутқ, психологик шартлилик рамзлар асосида кўрсатиб берилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги насрий асарлар таҳлилида аёл жаҳон ва ўзбек назарийчи олимларининг поэтик қарашлари ва замонавий адабий жараёнда эришилган энг ишончли, назарий жиҳатдан мукамал хулосалари асос қилиб олинганлиги, бу эса уларни қиёслаш ва хулоса чиқаришга имкон берганлиги, қолаверса, тадқиқот хулосалари ва тавсиялари амалиётга татбиқ этилгани билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Диссертация натижаларининг илмий аҳамияти образ поэтикаси, адабиёт назарияси, замонавий адабий жараён, адабий танқидчилик, бадиий таҳлил, қисса ҳамда роман жанри назариясига доир тадқиқотлар учун асос бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти филологик олий ўқув юртлари, академик лицейлар, касб-хунар коллежлари учун “Адабиётшуносликка кириш”, “Замонавий адабий жараён”, “Адабиёт назарияси”, “Бадиий асар поэтикаси” фанлари ва ўқув курслари учун дарсликлар, ўқув қўлланмалар, ўқув-услугий мажмуалар тайёрлашда ҳамда ихтисослик фанлари назарий базасини шакллантиришда амалий восита бўлиб хизмат қилиши мумкинлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Истиклол даври ўзбек қиссачилигида аёл руҳияти тадқиқи бўйича олинган илмий натижалар асосида:

рус-европа ва ўзбек адабиётшунослигида психологик тасвирнинг адабиётшунослар томонидан ўрганилиши тарихи, ҳозирги ўзбек қиссачилигида фаол қалам тебратаётган Х.Дўстмуҳаммад, Ш.Бўтаев, А.Йўлдош, С.Ўнар сингари носирлар ижодидаги аёл образи талқинига оид илмий-назарий хулосалардан ФА-Ф1-ГО40 рақамли “Ўзбек адабиётшунослиги қиёсий адабиётшунослик аспектида: типология ва адабий таъсир” (2012-2016 йй.) мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси фанлар академиясининг 2020 йил 25 июндаги

№3/1255-1316-сон маълумотномаси). Натижада ёзувчилар томонидан руҳият талқинининг теран ва ишонарли тасвирланишида қўлланилаётган ички монолог, туш, хотира-хаёл, рамзий образли тасвир элементларининг кенг истифода этилаётгани асослаб берилган;

мустақиллик даврида тобора кенг шаклланган ўзбек қиссачилиги, қисса жанрининг генезиси “Қуръони карим”даги қатор қиссалар “Юсуф ва Зулайҳо қиссаси”, “Зайд ва Зайнаб ҳикояти”, “Сулаймон пайғамбар ва Билқис ҳикояти” ва “Намил ҳикояти” таҳлилига оид илмий хулосалардан А-1-118 рақамли “Алишер Навоий образининг тасвир ва талқинларига оид ўқув қўлланмасини тайёрлаш ва нашр этиш” (2015-2017 йй.) мавзусидаги амалий лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 18 июндаги 49-03-2123-рақамли маълумотномаси). Натижада шарқ мумтоз адабиётдаги қисса ва ҳикоятларнинг кўринишлари дoston жанри, хусусан, Алишер Навоий “Хамса”сидаги эпик жанрларнинг бадиий - гоъвий хусусиятларининг тадқиқ этилишига асос бўлган;

Ўзбек адабиётшунослигида руҳият тасвири муаммосининг ўрганилиш тарихини ёритишда, ҳозирги ўзбек қиссачилигида аёл руҳиятини теран акс эттирган қиссанависларнинг бадиий ижодий услубий изланишларини таҳлил этган маъруза матнларида фойдаланилган. (Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг 2019 йил 11 ноябрдаги №01-03-06/1285-сон маълумотномаси). Натижада ҳозирги ўзбек қиссачилигида аёл руҳиятини акс эттиришда ички монолог, диалог, муаллиф баёни, пейзаж ва туш каби бадиий тасвирий воситалардан кенг истифода этилишига хизмат қилган;

мустақиллик даври ўзбек қиссачилигида аёл руҳиятининг бадиий талқини сингари илмий хулосалардан Ўзбекистон телерадиоканали “Адабий жараён” кўрсатувининг Аҳмад Аъзам, Шукур Холмирзаев, Эркин Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, Шойим Бўтаев, Қўчқор Норқобил асарларининг таҳлилига бағишланган сонларини тайёрлашда фойдаланилган (Ўзбекистон Миллий телерадиоканалининг 2019 йил 25 октябрдаги 01-14/437-сонли маълумотномаси). Натижада кўрсатув илмий-назарий маълумотлар билан бойитилиб, уларнинг илмий-маърифий савияси ошган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 4 та халқаро ва 17 та республика илмий-амалий анжуманларида қилинган маърузаларда жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларнинг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 26 та илмий мақола нашр этилган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 5 та мақола, улардан 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация таркиби кириш, уч асосий боб, олти фасл, хулоса ҳамда фойдаланилган адабиётлар

рўйхатидан ташкил топган. Диссертациянинг умумий ҳажми 137 бетни ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти, предмети, илмий янгилиги ва амалий қиммати ёритилган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқотнинг жорийланиши, натижаларнинг эълон қилинганлиги ҳамда диссертация тузилиши ҳақида маълумот берилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Ўзбек адабиётшунослигида қисса жанри ва аёл образи муаммосининг тадқиқи”**га бағишланган бўлиб, бобнинг **“Қисса жанрининг ўрганилишига қисқа экскурс”** фаслида қисса жанрининг ўзбек адабиётшунослиги ва хорижда ўрганилиш тарихи эволюцияси ёритилган.

Ўзбек адабиётшунослигида қисса жанрини ўрганиш ХХ асрда бошланди. Илмий адабиётларда қисса билан повесть атамалари икки тилдаги бир жанрнинг муқобили деб қаралади. Жанр генезиси, тарихий тараққиётида, табиийки, муштараклик ва фарқли жиҳатлар бор. Бу атамалардан бирининг қамрови торроқ, иккинчисиники кенгроқ эканини исботлаш муаммо. Адабиётшуносликнинг муайян даврларида баъзи танқидчи ва адабиётшунослар баҳсталаб мулоҳазалар билдиришган. Адабиётшунос олим А. Аброров: жанр эволюцияси ҳақида: “Повест жанри қобигида янги прозаик жанр — қиссачилик пайдо бўлди”¹, деса, С. Мирвалиев бу икки термин бир атаманинг муқобили эмас, деган фикрни ўртага ташлайди: “...қисса мазмуни ички ҳажми жиҳатидан эндиликда повесть тушунчаси мазмунини ўзида ифодадай олмайганга ўхшайди. Оқибатда қисса ҳикоя билан повесть жанри ўртасидаги мустақил жанр бўлиб қолмоқда”². А.Аброров фикрида давом этиб: “Обид кетмон” асарида роман ва повесть жанрининг хусусиятлари чоғишиб, бирикиб кетган. Аниқроғи, бу икки жанр ўртасидаги гибрид асар сифатида майдонга келган”³, деган хулосага келади. Академик Иззат Султон “...повестнинг қиссадан фарқлари ҳам бор: аввал айтилганидек, “қисса” кўпинча ишқий мазмунга эга, ҳозирги замон повестида эса ишқий линиянинг бўлиши шарт эмас”⁴. Назарийчи олим 80-йилларда қисса жанрининг илмий табиати, рус ва ўзбек адабиётидаги намуналари, шунингдек, қисса жанрининг “повесть” термини билан алоқадорлиги ҳақида аниқ илмий мулоҳаза юритган.

Бу ўринда қисса жанри хусусида махсус илмий изланиш олиб борган Аъзам Қозихўжаев қисса жанрининг шўро адабиётидан эмас, аслида шарқда

¹ Аброров А. Ўзбек повести. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 88.

² Мирвалиев С. Ўзбек романи, – Тошкент: Фан, 1969. – Б. 277.

³ Аброров А. Ўзбек повести. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 89.

⁴ Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 248.

исломий дунё адабиётида яратилган диний қиссаларнинг аҳамияти ҳақида ниҳоятда жўяли фикрлар билдиради. Адабиётшунослик қисса атамасига тарихий, назарий, замонавий аспектда қарайди. Бундай қарашлар қоришиқ ҳолда бир-бирини тўлдириб келади. Демак, “қисса” сўзи ўзбек адабиётига ислом дини орқали араб тилидан ўтган ва истилоҳий маъно касб этган. Хусусан, Қуръоний қиссаларнинг атама ва жанр ибтидосида алоҳида ўрни мавжуд. Қисса жанри спецификасига назар ташласак, айнан, илоҳий моҳиятга яқинлашиб келган қиссалар эпик турнинг ёрқин намунаси сифатида кўзга ташланиши кузатилди. Қиссанинг бу олий кўриниши барча замон қиссалари учун намуна вазифасини ўташи мумкин¹. Ўзбек адабиётида қисса жанрининг адабий истилоҳ сифатида пайдо бўлиши, шунингдек, жанр сифатида вужудга келиши халқ мифологиясидан ташқари, дин билан боғланади. Мазкур тадқиқотда ўзбек адабиётшунослигида қисса жанрининг такомилли ва ундаги замонавийлик, ҳаққонийлик, бадий маҳорат масалаларини изчил ўрганиш мақсад қилинган.

Биринчи бобнинг иккинчи фасли **“Хорижда ва миллий адабиётшуносликда аёл образининг ўрганилиши”**га бағишланган. Бадий адабиёт, ҳайкалтарошлик, рассомчилик, миниатюра, ракс, театр, кино ва турли санъат турларининг барчасида аёл образи марказий ўринда туради. Ҳатто Ислом динининг муқаддас китоби “Қуръони карим”да аёлларга бағишланган энг катта суралардан бирининг номи “Нисо” деб аталади. Мазкур сура аёлларга зулм ўтказмаслик, уларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун нозил бўлган.

Илмий кузатишлар натижасида, қардош халқлар ва рус ҳамда Шарқ халқлари адабиётшунослигида олиб борилган тадқиқотларда мавзуга дахлдор анчагина ишлар қилингани кузатилди. Хусусан, мавжуд илмий материалларнинг мазмун-мундарижаси шуни кўрсатадики, аёл образининг санъат ва адабиётдаги бадий талқини, аёлларнинг жамиятда тутган ўрни масаласи адабиётшунослик, психология, фалсафа, тарих, сиёсатшунослик, санъатшунослик каби турфа фанларнинг ҳам ўрганиш объекти бўлганини кўриш мумкин. Араб тадқиқотчиси А.А.Халаф “Араб санъатида аёллар образи” мақоласида шундай ёзади: “Шарқ санъатида аёл образи марказий ўринни эгаллайди. Аммо бу образ кўп маъноларга эга бўлиб, турлича талқин қилинади. Бир томондан, у аёлни маънавий юксак даражада бўлса-да “нарса” сифатида, аммо дунёвий севгининг тимсоли сифатида тасвирлайди. Иккинчи томондан, аёлга нисбатан дунёвий севги Аллоҳга муҳаббат рамзини ифодалайди. Ва бу иккинчи хусусиятда аёл тасвири айниқса шеърий ва тасвирий санъат синтезида кенг қўлланилган”². Тадқиқотчи мусулмон Шарқда машҳур бўлган мумтоз шоирлар Саъдий, Ҳофиз Шерозийлар, шунингдек, Шарқ аёлининг гўзаллигини таърифлаган Гёте, Байрон

¹ Қозихўжаев А. Қисса жанри ҳақида / XX аср ўзбек адабиёти масалалари. Н.Каримов таваллудининг 80 йиллигига бағишланган илмий мақолалар тўплами. – Тошкент: Фан, 2012. – Б. 206.

² Халаф А.А. Образ женщины в Арабском искусстве. // Вестник ВГУ. Серия филология и журналистика. 2012. № 1. – С. 118.

шеърятини қисқача таҳлил қилиб, Шарқ мифологияси ва фольклорида аёл образини сўзга чечан, ақлли, уддабурон, гўзал суҳбатдош, эртақчи ва маталчи Шаҳризода қиёфасида яратилганини келтиради: “Мукамал аёл сиймосига бенуксон зукко нотиқлик каби сифат ҳам қўшилади. Шарқ мифологияси, тарихи ва адабиётидан биз кўплаб ажойиб ҳикоячи, зукко ҳамсуҳбатларни биламиз ва улардан асосийси Шаҳризодадир”¹. Олим Шарқ назмидаги аёл рамзий хусусиятга эга бўлса-да, жаҳон адабиётини, мусиқасини, рассомчилик ва назмини ёрқин аёллик характери билан бойитгани, аёл гўзаллиги учун ойюзли, оҳукўзли, ширинсўз, сарвқомат сингари эпитетлар яратилиб, доим вазмин европаликларнинг эътиборини тортганини таъкидлайди, шунингдек, шарқ мусулмон санъатида аёл образини суратда акслантириш тақиқлангани, XIX асрга келибгина, аёллар суратини чизиш бошланганини араб рассомлари ижоди мисолида таҳлилга тортади.

К.П.Карагода “Янги замон санъатида аёллар образининг ижтимоий-маданий шарт” мавзусидаги диссертациясида янги замон адабиёти ва санъатида аёлларнинг ўрнини икки типга бўлиб ўрганади: янги ва анъанавий аёл образи. Унинг фикрича: “Анъанавий аёл образлари: аёл ўзини никоҳ орқали намоён қилади, викториан даври ва ўша давр рассомлари жамият томонидан ўрнатилган, оилани бузиш каби тартиблардан чиққан аёлларга ўлим жазоси белгиланишини кўрсатиб ўтадилар”². Шу ўринда, XX аср ижтимоий ҳаётида, аёлларнинг жамиятдаги роли ўсиб, аёл образининг санъат ва адабиётдаги вазифасини маълум классификация асосида ўрганган рус адабиётшуноси А.В.Сапанинг “В.Г.Распутин ижодида аёллар образи” монографик тадқиқотини эслаш ўринли. Олим рус ёзувчиси В.Г.Распутин насрида “Кампирлар” образи энг кўп учрашини қайд этади. Шунингдек, рус адабиётида яратилган энг гўзал аёллар образини таҳлил қилади. А.В.Сапа рус адабиётида яратилган аёллар образини 3 типга бўлиб ўрганади. Булар: 1) “Оддий” аёллар; 2) “Эҳтиросли” аёллар; 3) “Иккиланган аёллар”³. Мазкур тадқиқот юқоридаги каби асосли илмий-назарий таснифи ва ўзининг оригиналлиги ҳамда фавқулодда таҳлилий кузатишлари билан аҳамиятлидир. Олима Н.Л. Миркушина эса аёл образини назарий тушуниш ҳақида: “Аёл образини назарий тушуниш фалсафий рефлексиянинг пайдо бўлиши, Сократ ва унинг ўз-ўзини англаш муаммоси ҳамда антрополигик муаммоларнинг туғилишидан бошлаб пайдо бўлди”⁴ – дейди. Н.Л. Миркушинанинг назарий қарашлари А.Карагода тадқиқотига шакл ва мазмун жиҳатдан яқин. Олима аёл образига турли хил аспектдан ёндашиш мумкинлиги, бу образнинг жуда қадимийлигини таъкидлайди. Дарҳақиқат, аёлларсиз башарият давомийлиги ҳам, адабиёт ва санъат ҳам бўлиши мумкин эмас. Шу нуқтаи назардан, ишда

¹ Халаф А.А. Образ женщины в Арабском искусстве. // Вестник ВГУ. Серия филология и журналистика. 2012. № 1. – С. 119.

² Карагода А.П. Социокультурная обусловленность женских образов в искусстве нового времени: автореф. Дис. ... канд. искусствоведения. – Краснодар, 2019. – С. 19-20.

³ <http://maxima-library.org/mob/b/385028?format=read>

⁴ Миркушина Н.Л. Образ женщины в русской религиозной философии и культурной традиции конца XIX – начало XX века: автореф. канд. философ. ...дис. – Астрахань, 2014. – С. 4.

аёл образидаги нуқсон эмас, балки унинг табиатидаги соддалик илмий таҳлил қилинган.

Тадқиқотнинг иккинчи боби **“Истиқлол даври ўзбек қиссачилигида аёллар руҳиятини ифодалашдаги ёрдамчи бадиий воситалар”** деб аталади. Бобнинг **“Пейзаж тасвирий воситаси”** деб номланган биринчи фаслида Н.Эшонқулнинг **“Момоқўшиқ”**, **“Тун панжаралари”**, **“Қора китоб”** қиссаларида поэтик тасвир, романтик-лирик ҳиссиёт етакчилик қилиши кузатилади. Пейзаж бугунги ўзбек қиссачилигида асар ғояси, қаҳрамонлар руҳиятини очувчи муҳим воситалардан биридир. Унда нафақат замон ва макон тасвири уйғунлашади, балки, қаҳрамон руҳиятига мос, аёл руҳиятига уйғун ҳис-туйғулар моҳияти ёритилади. Таҳлилга тортилган **“Момоқўшиқ”** асарида бир ярим - икки саҳифалик ички монологлар учрайди. Энг муҳими, муаллиф аёл руҳиятини кашф этишда ёки бошқа қаҳрамонлар руҳиятига чуқур киришда пейзаж тасвиридан унумли фойдаланади. Қолаверса, муаллиф кўп ўринларда китобхонга қарата ҳиссий-таъсирчан ички монолог ўқиши асар таъсирчанлигини оширишга хизмат қилган. Юқорида айтиб ўтилганидек, Н.Эшонқул Муаззам ижро этган қўшиқнинг сирли-сехрли кучини, маъвосини табиатнинг эрка фасли баҳорга менгзайди. Шамси Салоҳнинг Муаззам таърифидаги ўхшатишларини табиатдаги, аниқроғи, осмон жисми ойга, ер маликаси атиргулга қиёслаётгани инкишоф этилади. Ташбеҳларда муаллиф пейзаж унсурларидан унумли фойдаланган. Пейзаж тасвири билан Шамси Салоҳнинг романтик кайфияти жуда уйғун ҳолда акс эттирилади. Ёзувчи пейзажни воқеалар ривожини тўхтатиб қўйганча муфассал тасвирлаши (статик пейзаж) ёки унга тааллуқли деталларни воқеалар давомида бериб бориши (динамик пейзаж) кузатилади. Асарда пейзаж бажарувчи бирламчи функция воқеалар кечаётган жой ва вақт ҳақида тасаввур беришдир. Бироқ, пейзажнинг асардаги функциялари бу билан чекланмайди, у полифункционаллик хусусиятига эга. Жумладан, пейзаж қаҳрамон руҳиятини очиш воситаси сифатида кенг қўлланади¹. Назар Эшонқулнинг **“Момоқўшиқ”** қиссасида динамик пейзаж тасвири етакчилик қилади. Асарда нафақат табиат манзаралари, жой тасвирлари бўлишидан ташқари, қаҳрамон руҳиятини янада ёрқин очиб берувчи муҳим восита, қаҳрамоннинг ташқи, ҳам ички портретини табиат лавҳалари, ҳайвонот, тоғ-тош, тиниқ ва зилол сув, осмон жисмларига ўхшатиш орқали ҳам тасвирда янада оригиналликка эришилади. Ёзувчи ўз ғоявий ниятини фақат қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракатлари орқали эмас, балки уларни ўраб турган табиат манзараларини тасвирлаш орқали амалга оширади². Пейзаж тасвири орқали ўқувчига таъсир этишни, ундаги гўзаллик туйғуларини тарбиялаш ҳам кўзда тутилади. Пейзаж тасвирининг қаҳрамон хатти-ҳаракатлари билан уйғун келишидан ташқари, китобхон қалбига таъсир ўтказувчи тарбиявий, маърифий ва эстетик вазифасини ўташ таъкидланади.

¹ Куронов Д., Мамажонов З., ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 220.

² Султонова М. Пейзаж санъати. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 9.

Табиат тасвирида ҳиссий манзаралар-ассоциациялар яратиш орқали образ руҳиятини англашиш воситасига айланади. Унда бизни ўраб турган ташқи дунё ва табиат тасвири, балки, китобхон қалбидаги изтироблар, руҳий пўртаналар, драмаларни табиатга хос ранглар, ҳолатлар, манзараларга кўчириб ифодалаш имконини бергани бадиий таҳлил орқали асосланди.

Бобнинг иккинчи фасли **“Мактуб ёзишма аёл ички диалогизми сифатида”** деб номланади. Адабиётга янги овоз, янги рух, янгича услуб олиб кириш бир овоздан олқишланади. Дино Буцатти, Фёдор Достоевский, Жеймс Жойс, Габриэль Маркес, Эдгар По каби бошқа машҳур адибларнинг ижодий анъаналари, бадиий услубида аёл образига муносабат бўйи кўрсатади. Чунончи, Хуршид Дўстмуҳаммаднинг рус ёзувчиси Фёдор Достоевский асарларидан таъсирланиши унинг қатор қиссалари услубида яққол сезилади. Хусусан, шу ўринда адибнинг **“Ҳижроним-мингдир менинг”**, **“Мен сенсиз, сен менсиз”** қиссаларини эслаш жоиз. Муаллиф бу қиссалар бадиий композициясида Достоевскийнинг **“Камбағаллар”** асаридаги мактуб ёзишма ижодий услубини давом эттиради. Ҳатто Хуршид Дўстмуҳаммад Достоевский ҳақида **“Ёлғизим-Сиз!”** ҳикоясини ҳам яратган. Ёзувчи ижодида марказий ўринда турувчи аёллар образи ва аёллар қисматининг кенг ёритилиш сабабларини, ҳаётини асосларини кўрсатишга ҳаракат қилган. Адиб қиссаларида севги инсонни тозартирувчи, покловчи, аммо ифодасиз туйғу сифатида талқин этилган. Асарга хос яна бир хусусиятни, яъни қаҳрамонлар нутқининг ўзига хослигига диққат қаратиш лозим. Исмсиз қаҳрамонлар мактуб ёзишар экан, ички монологга асосланган сатрлар орқали адиб монологнинг монолог-хаёл шаклидан маҳорат билан фойдалангани кузатилди.

Н.Эшонқул асарларида тун – қаҳрамон руҳиятини очувчи рамзий восита саналса, Х.Дўстмуҳаммад киши фасли тасвири орқали қаҳрамон руҳиятидаги фожиавийликни, руҳий изтиробларни ҳис қилдиришга эришганига гувоҳ бўламиз. Мактуб жанри асосига қурилган Х.Дўстмуҳаммад қиссаларида мактуб ёзишма аёл ички диалогизми сифатида асосий бадиий шартли воситага айланган. Хуршид Дўстмуҳаммад **“Ҳижроним мингдур менинг”**, **“Мен – сенсиз, Сен – менсиз”** қиссаларида соф ўзбек аёлининг тоза қалби, орзу ва ташвишларини маҳорат билан тасвирлагани кузатилган. Х.Дўстмуҳаммаднинг **“Ҳижроним мингдир”** қиссасида тушларга қайта-қайта мурожаат этилади. Боиси ошиқ ва маъшуқа руҳиятидаги ички интимларни, туш орқали акс эттиришни ёзувчи бадиий ниёт қилган. Чунки туш инсоннинг кундалик ҳаётида содир бўлаётган воқеа-ҳодисаларнинг узук-юлук тасвиридан иборат бўлади. Қизиғи шундаки, ёзувчининг мазкур асарида туш билан ўнг бирлашиб кетади. Қаҳрамонлар бир-бирига дил изҳорларини баён этишда кўрган тушларини ҳикоя этиб берар экан, уларнинг тушларида содир бўлган руҳий жараёнлар ўнгида ҳам давом этади. Туш билан ўнгдаги руҳий тебранишлар ўртасида чегара йўқдек, гўё.

Кузатилган қиссаларда статик пейзаж, баъзиларида динамик пейзаж усуллари қўлланиладики, ёзувчилар руҳият манзаралари, туйғулар кўламини

тасвирлашга интиладилар. Масалан, “Момоқўшиқ” қиссасида динамик пейзаж воситасида Муаззам руҳияти, кўнгил олами ва унга хос туйғулар ҳаракати тасвирланган. Демак, бугунги ўзбек қиссаларида пейзаж полифункционал хусусиятга эга. Н.Эшонқул, Х.Дўстмуҳаммад аёл руҳияти кенгликларини бадиий инкишоф этишда пейзаж тасвиридан унумли фойдалангани таҳлилий йўл билан исботланди.

Учинчи боб **“Ўзбек аёли руҳиятининг ёритилишида янги қирраларнинг намоён бўлиши”** деб номланган. Бобнинг биринчи фасли **“Кампир – матонатли аёл кечинмалари талқини”** деб аталган. Мазкур фаслда ҳозирги ўзбек қиссачилигида яратилган кампирлар образига махсус тўхталиш мақсад қилинган. Масалан, ўзбек қиссачилигида кампирлар образи Назар Эшонқулнинг “Уруш одамлари”, Шойим Бўтаевнинг “Кайвонининг мангу макони”, “Юлдузларга элтар йўл”, Собир Ўнарнинг “Чамбилбелнинг ойдаласи”, Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Чаёнгул ёхуд қуйиқишлоқча қотиллик” қиссаларида учрайди. Кампирлар образи, ўзбекнинг кайвони, ғамгин, мушфиқ, меҳрибон аёл образи Ш.Бўтаев, Н.Эшонқул, С.Ўнар, Б.Қобул қиссалари мисолида таҳлил қилинган.

Шойим Бўтаевнинг Кампирлар образини яратишдаги тажрибалари “Шўродан қолган одамлар”, “Кунботардаги боғ”, “Кайвонининг мангу макони”, “Юлдузларга элтар йўл” қиссаларида кўриниш берган эди. Адибнинг “Шўродан қолган одамлар” қиссаси ўтган аср охирида ёзилган. Қиссада қамоқхона назоратчиси, ўғирликда гумон қилинган унинг ўғли Тошмурод, назоратчининг кампири кабилар асосий қаҳрамон сифатида ҳаракатланади. Асарда Шойим Бўтаев бадиий услубига хос киноявий нигоҳ, истехзо ва кесатиклар, сатирик тасвирлар ниҳоятда маҳорат билан тасвирланган. Асарда қамоқхона назоратчисининг бошига тушган ташвишлар орқали жамиятдаги ва оиладаги жаҳолат танқид остига олинади. Қиссада тасвирланган кампир ниҳоятда хокисор, мушфиқ, камсуқум, эрига итоаткор бир аёл. Қиссада қаламга олинган муаммо нафақат бир оила фожиаси сифатида, балки давр фожиаси сифатида шафқатсиз реалистик услубда очиқ берилади.

Шойим Бўтаевнинг кампир ёки она образини яратишдаги ижодий тажрибалари адибнинг сўнгги қиссаларидан бири “Юлдузларга элтар йўл” да ҳам акс этган. Қисса марказида умрида рўшнолик кўрмай ўтган бир оила Ҳотам (ота), Бувиш (она), Турсунмурод (ўғил)нинг фожиавий қисмати туради. Турсунмурод ота-онасининг Худодан тилаб олган еттинчи фарзанди. Эр-хотин фарзанд доғида қуйиб-адо бўлган. Уларнинг олти боласи туғилиб, ўн кун яшаб-яшамай оламдан кўз юмган.

Ёзувчининг “Кайвонининг мангу макони” эртақ-қиссасида ҳам кампир образи учрайди. Бу қиссада тасвирланган кампир ва кайвони эркак киноявий нигоҳ билан яратилган. Адиб “Кайвони” номига тескари маъно юклайди. Яъни бу элнинг олди бўлган кайвони оғзи тинмай қарғайдиган, кучугини қарғаб, уйдан қувиб солган, сўнгга кўзига Оқтош (кучугининг оти) кўриниб, уйига қайтариб келишга жаҳд қилган ажабтовур феълли, фикрлаши,

дунёқарашни ниҳоятда ҳаминқадар бир киши ҳисобланади. “Кайвонининг мангу макони”да ҳам фольклор стилизацияси, афсоналарга рамзий бадиий-шартли маънолар юклаш кузатилади.

Қиссада кайвони образидан ташқари Мастон кампир образи ҳам бор. Мастон кампир ўлгудек хасис, зикна бир аёл. Оч қолиб кетган мардикорлар унинг шапарагини егач, баттар ичлари сийрилиб кетарди. Адиб Мастон буви қиёфасида бировга хайри тегмайдиган аёллар тимсолини мужассамлаштиради.

Ҳозирги ўзбек қиссачилигида кайвони кампир образини ниҳоятда маҳорат билан яратган ёзувчилардан бири Баҳодир Қобулдир. Унинг шу кунгача китобхонлар ҳукмига ҳавола этилган “Энашамол”, “Энайўл”, “Отачирок”, “Отаҳаёт” қиссалари марказида ёзувчини болалигидан тарбиялаб-ўстирган, ҳаётини тажрибаси катта меҳрибон бувиси образи марказий ўринда туради. Баҳодир Қобул насрида кейинги пайтда жаҳон адабиётида тобора барча жанрлар табиатига сингиб, жанрлар синкретизмини вужудга келтираётган эссе жанрига хос қатор бадиий қанонлар кузатилди. Адиб асарлари услубида эссе жанри табиатига хос беҳад эркинлик, самимийлик, муаллифнинг шахсий фикрлар оқими етакчилик қилади. Эссе жанрининг эркин ва самимий услуби Баҳодир Қобул асарлари табиатига ўзгачалик, оригиналлик бахш этади. Шунингдек, ёзувчининг қиссалари ва ҳикоялари бир-бирининг давомидек, мантиқийлик касб этган. Баҳодир Қобулнинг қисса ва ҳикояларида яратилган эна сиймоси катта ўринни эгаллайди. Кайвони эна образи ёзувчининг “Энашамол” қиссасидан бошланиб, энг сўнгги ҳикояси “Боғдагул”да ҳам давом этди¹. Баҳодир Қобул “Энашамол” ва бошқа қисса-ҳикояларида шу қадар катта қалбли эна образини яратадики, бу образ қиёфасида сокинлик, донишмандлик, сабруқаноат, шукроналик хислатларининг барча-барчасини кўради. Ижодкорнинг бадиий топилмалари, афоризмлардан фойдаланиш услуби, бадиий тили нафақат адабиётшунослик, балки тилшунослик фанлари учун ҳам тадқиқот манбаи бўла олади. Энанинг “Нон учун чизилган расмда истара, ёзилган ёзиқда нафас бўлмади”, “Ёзиқ чизикни ичида ичи борларга чиқарган”, “Соғинч ва меҳрагина таъма бўлмас”, “Жамни билиш фарз, ота жамни билиш қарз” каби ўғит ва насиҳатларида миллий қадриятларимизга хос эзгуликлар, ҳаёт ҳақиқати катта тарбия мезони сифатида талқин қилинган. Ўзбек оилаларида бола тарбияси учун кайвони бобо ва бувиларнинг панд-насиҳатлари ва амаллари ибрат бўлиб келгани кўрсатилган.

Назар Эшонқулнинг даҳшатли уруш фожиалари тасвирланган “Уруш одамлари” қиссасида ҳам фаслларга уйғун тарзда қаҳрамонлар изтироблари, ғам-қайғулари очиб берилади. Фожиаларга тўла давр муҳити кўнгилчан, дилкаш кишилар руҳиятидаги ўзгаришларга, уруш каби совуқ, дағал муносабатларга айланганини, бу эса қаҳрамонлар тақдирининг фожиали қисматига сабаб бўлганлигини бадиий гавдалантирган. Қисса шундай

¹ Қобул Б. Энайўл. – Тошкент: Машхур пресс, 2018. – 352 б; Шу муаллиф. Боғдагул. – Тошкент: Машхур пресс, 2019. – Б. 160.

бошланади: “Қирқ тўртинчи йил декабрининг бошларида, қора хат келганидан роса бир йилдан сўнг, ёғин-сочинли кунларнинг бирида терсоталик Нормат полвон бир оёғидан айрилиб урушдан қайтди”¹. Воқеалар айни қишнинг совуқ, “ёғин- сочинли кун”ида бошланиши билан бирга, қаҳрамонлар ҳаётининг мудҳиш, нотинч ҳаёт фожиалари, ҳодисаларидан дарак бериб турганлигини англаш мумкин. Эридан буткул умидини узган Анзират учун бу ҳол ҳеч қутилмаганда рўй берди. Уни ҳаётда урушданда даҳшатли қисмат кутиб турганлигини англаш азоби, виждон изтиробини ўз исқанжасига олди.

Ёзувчи даврнинг мудҳиш, аёвсиз уруш оқибатида, шароит тақозосига кўра, фарзандини ҳаётга қайтариш мақсадида гуноҳга қўл урган аёл, унинг тўсатдан қайтиб келган эри олдидаги изтиробли виждон азобида ўтаётган тўлғанишларини рўй-рост, бор ҳақиқатлари билан тасвирлагани талқин этилган.

Учинчи бобнинг **“Жиноятчи аёл образи табиатидаги ўзига хосликлар”** деб номланган иккинчи фаслида ўзбек қиссачилигида аёл образининг турли қирраси ва қиёфаси, янги руҳий қатламлари, изтироб ва дардлари, орзулари кашф этилиб борилган. Шу билан бирга, ҳозирги ўзбек қиссачилигида аёл образининг янги салбий қирралари ҳам кўрсатилади. Мазкур фаслда жиноятчига айланган “аёллар” образининг бадиий талқини масаласи Х.Дўстмуҳаммаднинг “Чаёнгул”, Ш.Бўтаевнинг “Шоҳона совға”, А.Йўлдошнинг “Ўн учинчи уй” қиссалари таҳлилида бўй кўрсатади. Бу уч ёзувчи томонидан тасвирланган жиноятга қўл урган аёллар образини шартли равишда қилган жиноятлари ва руҳиятига кўра, учга бўлиб ўрганиш мумкин. Булар:

- а) Синглисининг, оиласининг ор-номусини ҳимоя қилган жиноятчи қотил аёл (Гулгун образи – Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Чаёнгул” қиссаси);
- б) Ўз номусини ҳимоя қилган аёл (Нозима образи – А.Йўлдошнинг “Ўн учинчи уй” қиссаси);
- с) Шизофреник касаллик туфайли жиноятчига айланган қотил аёл (Гавҳар образи – Шойим Бўтаевнинг “Шоҳона совға” қиссаси).

Ҳар учала муаллиф қотилликка қўл урган, жиноятчига айланган аёлларнинг руҳий дунёсини ниҳоятда жонли ва теран очиб беришга эришади. Ҳар уч ёзувчи жиноят ва жиноятга дахлдор аёллар образини яратар экан, бу орқали жамиятдаги жоҳилликни кўрсатиб беришга интиланган.

Х.Дўстмуҳаммад қиссаларида қўллаб келинган бадиий воситалардан фарқли равишда “Чаёнгул”ида тасодифийлик бадиий шартлилик воситасидан унумли фойдаланади. Тасодифийлик антик юнон адабиётида ҳам, шарқ мумтоз адабиёти намуналарида ҳам жуда кўп бора синовдан ўтган бадиий восита ҳисобланади. Тасодифийлик қаҳрамон ҳаёти ва тақдирини кескин равишда бошқа томонга буриб юборади. Адабиётшунос М.Бахтин юнон романларида тасодифийлик масаласини ўрганар экан, шундай ёзади: “Бирдан” ва “шу пайт” – бу замоннинг нисбатан ўхшаш тавсифи ёхуд у

¹ Эшонқул Н. Уруш одамлари. Ялпиз ҳиди. - Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 3.

шундай жойда бошланиб, шундай вазиятда қонуний вазифасини ўташга киришадики, айти лаҳзадан эътиборан ақлга сиғадиган воқеалар оқими узилиб, мутлақ тасодиф деб аталган махсус мантиқ асосида ҳаракат қилувчи замонга ўрнини бўшатади”¹. М.Бахтиннинг фикрига кўра, роман жанрида тасодифий воқелик ва вазият яратишда “тақдир ўйини”, “бирдан”, “шу пайт” каби бадиий хронотоплар асосий роль ўйнайди. “Чаёнгул”да бир-бирига уланиб кетган занжирдек тасодифлар икки оиланинг катта фожиасига сабабчи бўлади. Қисса сюжетида тасодифийлик занжирини ташкил қилган воқеалар ва вазиятларда “тақдир”, “қора қисмат”, “тасодиф”, “тақдир жазоси” деган “бадиий хронотоп”ни ташкил қилувчи сўз ва сўз бирикмалари бир-бирига уланиб кетади. Зеро, айнан шу сўзлар тасодифий жиноятга бадиий рамзий ишора берувчи муҳим деталь бўлиб хизмат қилиши аниқланган.

Аёл ҳар қанча ақлли, эркаклардан-да ишбилармон бўлмасин, руҳиятида аёл бўлиб яшаши, барча аёллар каби меҳрга ташна, суйилишни истовчи, пок муҳаббатга талпинувчи аёл эканлигига урғу беради. Адиб ўзбек аёлининг дарди-изтиробини, руҳиятига хос маъсумалик, кўнувчанлик, мутелик ортида бир қатор ҳаётини муаммолар туришини талқин этар экан, уларнинг ташқи қиёфасини ҳам назардан четда қолдирмайди, уларнинг юриш-туришини, қилаётган ишлари, гапирган гапларию қилиғига батафсил қаҳрамон характери ва фазилатига мос равишда талқин этади.

А.Йўлдош асарларидаги аёллар образини ҳам ниҳоятда ранг-баранг. Ёзувчи уларнинг хилма-хил хусусиятларига диққатни қаратади. Биринчи ишбилармон, бошқаси соддадил, ишонувчан, ўз исмига яраша мунис аёл; яна айримлари савдогар, товламачи ва ҳокозо. Аммо барча аёллар ҳаётда яхши яшаш учун, тўқислик, ўзи тушунган бахт сари интилади. Бу Нозима (“Отчопар”), Муниса (“Тимсоҳнинг кўз ёшлари”), Ойсулув (“Алвидо, гўзаллик”), Олия (“Кампирнинг дарди”) каби аёлларга хос умумий жиҳат уларнинг меҳнатқашлигидир. Улар савдогарми, журналистми, колхозчимми, таржимонми, заҳматли меҳнати орқали ўз орзуларига эришишга интилишади. Улар жамиятимизнинг турли жабҳаларида ишлаб, кун кечириётган аёлларнинг рамзий образларидир.

Гўзал (“Бир тун ва бир умр”) кўп жиҳатдан Нозима («Отчопар») билан Мунисадан («Тимсоҳнинг кўз ёшлари») фарқ этади. Гўзал ўз мавқеи, жамиятдаги ўрнини белгилашда ҳар қандай жирканч, ноҳалол йўлдан қайтмайдиган аёллардан бири. Нозима эса Гўзалдан фарқли равишда пул, бойлик ортириш йўлидаги интилишларида эътиқодига хиёнат қилмайди, ҳаётини принципларига содиқ қолади. Асарда Нозиманинг ўз эътиқоди билан орзу-ҳаваслари ўртасидаги зиддият бирмунча силлиқлаштириб талқин қилинган.

Жиноятчи қотил аёлларнинг ор-номус учун курашиб, руҳий касаллик туфайли қотилга айланиши Х.Дўстмуҳаммаднинг “Чаёнгул”, А.Йўлдошнинг “Ўн учинчи уй”, Ш.Бўтаевнинг “Шоҳона совға” асарларида етарли даражада

¹ Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. (Таржимон: У.Жўракулов) – Тошкент: Академнашр, 2015. – Б. 52-53.

ўз аксини топган. Хуршид Дўстмуҳаммад тасодифийлик бадий шартли воситасидан унумли фойдаланса, Ш.Бўтаев Аёлнинг руҳан носоғломлиги туфайли жиноятга қўл уришини теран акс эттиришга эришади.

Келтирилган қиссалар таҳлилида қаҳрамон табиати ва асарда тутган бадий вазифаси аниқланиб, муаллиф адабий-эстетик қарашлари асосида қўйилган муаммога ечим топилди.

ХУЛОСА

1. Замонавий ўзбек қиссачилиги бевосита XX аср бошида А.Қодирий, А.Қаҳҳор, Ойбек, Ғ.Ғулум, А.Мухторлар ижодида вужудга келди. 20-30-йиллар авлоди қисса жанрининг гўзал намуналарини яратишди. Ўша пайтда, уларнинг ижоди ўрганилди ва таҳлил этилди. Қисса жанри ўзбек адабиётида муқим бир жанр сифатида бир қатор миллий ички-ташқи омиллар ҳисобига шаклланди. Бинобарин, ўзбек қиссачилиги оғзаки қиссахонлик, Қуръоний қиссалар, рус-европа қиссачилиги, шўро даври қиссачилиги таъсирида пайдо бўлди. Шу билан бирга, замонавий қиссачилик ўзбек мумтоз адабиёти вакиллари Рабғузий, Мажлисий сингари ёзувчиларнинг ислом маърифати ва ғоялари чуқур акс этган қиссачилик тажрибалари таъсирида муайян даражада такомил йўлини босиб ўтди. Шўро даври адабиётшунослигида кечган “повесть” ва “қисса” жанрлари ҳақида кечган баҳслар бугунга келиб, ўзининг ечимини топди. Улар алоҳида жанрлар эмас, ғарбда “повесть”, шарқда “қисса” деган адабий истилоҳ сифатида яшаб келган бир жанрнинг умумий номидир. Бунда адабиётшуносликда қисса жанри эволюцияси, истиқлол даври қиссачилигида янги типдаги аёл образини тизимли классификациялаш, янгича ифода ва баён услубини яратиш каби масалалар далилланди.

2. Аёл тўғрисидаги тасаввурлар уч хил аҳамият касб этади:

1. Она – вужудидан жой бериб, асраб-авайлаб дунёни кўришга сабабчи бўлган шахс (бу тушунчанинг кенг маъносида – ватан, қадрдон шахар ёки она табиат);

2. Суюкли ёр – маҳбуба;

3. Жазман – эркакларни сеҳрлайдиган ва йўлдан урадиган аёл. Психоаналитикларнинг фикрига кўра бу қарашлар замирида ҳақиқат ётади. Зеро, тадқиқотда ҳозирги ўзбек қиссачилигида аёл руҳияти талқини масаласини кузатиб, Х.Дўстмуҳаммад, Ш.Бўтаев, Н.Эшонқул, Собир Ўнар, А.Йўлдош, Б.Қобуллар ижодида аёл – мушфиқ, мунис, бокира, покизалик, донишмандлик, ақл тимсоли сифатида талқин этилса, баъзан макр-ҳийла, айёрлик, фитнес-фасод, разолат рамзи ўлароқ акс эттирилгани англашилади. Қиссанавислар яратган аёл образи табиати, прототиби масаласи, портрет яратиш маҳорати, нутқидаги индивидуаллик ҳамда ноанъанавийлик тасвирдаги ўзбек аёлини гавдалантиргани бадий таҳлил орқали аниқланди.

3. Ҳозирги ўзбек қиссачилиги, қайсидир маънода, жаҳон адабиётининг қиссачиликдаги ноанъанавий ижодий тажрибаларини ҳам синовдан ўтказди.

Бу ижодий тажрибалар ҳам адабий таъсир омилига айланди. Ҳозирги ўзбек қиссачилиги жанр ва бадиий-услуб жиҳатдан ниҳоятда турфаланиб кетди. Хусусан, услуб жиҳатдан, анъанавий реалистик қиссалар ва ноанъанавий модерн қиссалар вужудга келди. Шунингдек, қисса жанри табиатида жанрлар синкретизми юз берди. Масалан, киноқисса, ҳикояқисса, новеллақисса, қиссаэюд, мактубқисса, эссе-қиссалар пайдо бўлди. Бир жанрнинг иккинчи жанр томонга оғиш ҳолатлари кузатилди, масалан қиссада роман куртаклари, ёки романда қисса унсурлари пайдо бўлди ва бу муаммолигича қолмоқдаки, ишда шу жиҳатлар илмий таҳлил орқали исботланди.

4. Аёллар образи ҳозирда турли фанлар ва санъатнинг барча турларида (кино, театр, ҳайкалтарошлик, рассомчилик, рақс, бадиий адабиёт, санъатшунослик, психология) муҳим муаммо сифатида ўрганилмоқда. Зеро, аёл наслини давом эттирувчи жинс, гўзаллик, ақл ва донишмандлик тимсоли сифатида қадим замонлардан бери ўрганиб келинади. Ҳозирги ўзбек қиссачилигидаги аёл руҳияти бадиий талқини мавзуси билан боғлиқ жараёнлар аслида халқ ижоди, қолаверса, самовий китоб “Қуръони карим” каби диний манбалар билан боғланади, “Қуръони карим”даги махсус оят ва суралар (“Нисо” сураси ва бошқа суралардаги фикрлар)да аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ҳимоя қилинган, уларнинг яшаши учун, исломдан олдинги даврда мавжуд бўлган жоҳилияга барҳам берилган. Маърифатли ислом дини бундай жоҳилликларни тўхтатгани таҳлиллар орқали асосланди.

5. Ўзбек қиссачилигида яратилган аёллар образи ва унинг инжа руҳиятини бадиий талқин этиш XX аср тонгидан бошланди. Бир қатор истеъдодли адиблар қиссаларида аёлнинг шўро тузумидаги ижтимоийлашган фаол қиёфаси ёритилди. Ўзбек аёлининг турфа қиёфалари юз йилдан зиёд ўзбек қиссачилиги тараққиётида намоён бўлди. Эзилган, ҳақ-ҳуқуқсиз аёллар, мафқуралашган жамоатчи аёл, зиёли, эркин фикрли аёл қиёфалари ҳозирги ўзбек қиссачилигининг етук вакиллари томонидан ҳавола этилди. Х.Дўстмуҳаммад, Н.Эшонқул, Шойим Бўтаев, Баҳодир Қобул қиссаларида аёл образи ва унинг соҳир руҳий олами ҳам анъанавий реалистик услубда, ҳам ноанъанавий модерн услубда теран акс эттирилди. Истиқлол давридаги қиссаларда кайвони ўзбек онахони, кампирлар, қасоскор аёл тимсолини мифологик рамзийлик концептида ботиний изтироб ва мағлубиятда аёлнинг маънавий юксалиш ҳамда ғалабаси бадиий акс этгани асослаб берилди.

6. Пейзаж бугунги ўзбек қиссачилигида асар ғоясини, қаҳрамонлар руҳиятини очувчи муҳим воситалардан бирига айланди. Пейзаж бадиий хронотоп воситаси бўлибгина қолмай, балки қаҳрамон, яъни аёл руҳиятига эш тасвир воситасига айланганини кузатиш мумкин (Н.Эшонқул “Момоқўшиқ”, “Тун панжаралари”). Пейзаж нафақат табиат тасвири воситаси (“Момоқўшиқ”, “Ҳижроним мингдир”) сифатида баъзи қиссаларда статик пейзаж, баъзиларида динамик пейзаж орқали тасвирланган.

7. Н.Эшонқул қиссаларида тун – қаҳрамон руҳиятини очувчи фалсафий рамзий-мажозий воситага айланса, Х.Дўстмуҳаммад ижодида қиш фасли тасвири орқали қаҳрамон руҳиятидаги фожиавийликни, руҳий азобни

таъсирчан ифодалашга хизмат қилувчи лиро-романтик тасвир яратувчи воситага айланади (“Ҳижроним мингдир”). Х.Дўстмуҳаммад қиссаларида мактуб ёзишма аёл ички диологизми сифатида асосий бадиий шартли воситага айланди. Адиб мактуб-қиссаларида рус ёзувчиси Достоевский анъаналарини давом эттирди. Аммо уларда соф миллий ўзбек аёлининг қалби ва унинг серқатлам, нозик руҳиятини маҳорат билан тасвирлади. Натижада мактуб жанри руҳий тасвирни теран ифода этувчи бадиий воситага айланди.

8. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида ўнлаб қиссанавислар Ш.Бўтаев (“Шўродан қолган одамлар”, “Кайвонининг мангу макони”, “Юлдузларга элтар йўл”), Б.Қобул (“Энайўл”, “Энашамол”), Н.Эшонқул (“Уруш одамлари”), Собир Ўнар (“Чамбилбелнинг ойдаласи”) ўзбек кампири образини маҳорат билан ва аниқ бадиий етук, мақсадли яратди. Ш.Бўтаев қиссаларида яратилган кампирлар давр жароҳати ва жоҳил маиший ҳаёт зарбаларини олган аёллар тимсолига айланди (Қамоқхона назоратчисининг кампири. Бувиш кампир). Ёзувчи қиссаларида кампирлар образи ва унинг руҳий дунёсини тўлақонли очиш ниятида шафқатсиз реалистик тасвир, киноя ва сатирик ифода, халқ ижодига хос шартли воситалардан унумли фойдалангани исботланди.

9. Б.Қобул қиссаларида яратилган эна образи ниҳоятда миллий образ экани эътиборни тортади. Адиб қиссаларида эна тимсоли ислом маърифати ва миллий қадриятларни чуқур эгаллаган халқнинг донишманд, кайвониси эканини кўрсатади. Бу образ қиссанавис ижодида тасодифий яратилмагани аниқ. Унинг чуқур ҳаётий асослари ва бадиий топилмалари бор. Шунингдек, Б.Қобул қиссаларида эссе жанрига хос хусусиятлар миллий тасвир жозибаси орқали акс эттирилгани аниқланди.

10. Ҳозирги ўзбек қиссачилигида яратилган аёллар образи ва руҳиятида содир бўлган аламзадалик ва руҳий касаллик туфайли содир бўлган жиноятчилик ва қотиллик саҳналари Ш.Бўтаев (“Шоҳона совға”да Гавҳар образи), Х.Дўстмуҳаммад (“Чаёнгул...” Гулгун образи), А.Йўлдош (“Ўн учинчи уй”да Нозима) қиссаларида янада теран таҳлил қилинди. Қиссанавислар жиноятга қўл урган қотил аёл образини яртишда ҳар бири турли манбалар: ҳаётий ёки адабий манбалардан таъсирланади. Жумладан, Хуршид Дўстмуҳаммад ҳаётда содир бўлган бир суд тафсилотини қиссага асос қилиб олган ҳолда, бадиий услубда Маркес (“Ошкора қотиллик” қиссаси) анъаналарини давом эттиради ҳамда тасодифийлик бадиий шартлилик воситасидан унумли фойдалангани исботланди.

11. Ш.Бўтаев (“Шоҳона совға”) аёлининг руҳан носоғломлиги туфайли жиноятга қўл уришини сатирик ва ироник тасвирлар қоришиқлиги воситасида давр ва шахс фожиасини теран очиб беришга муваффақ бўлади. А.Йўлдош (“Ўн учинчи уй”) эса замонавий тадбиркор аёл образи ва унинг руҳий дунёсини акс эттиришда анъанавий реализмга содиқ қолади. Мустақиллик даври ўзбек қиссачилигида ўзбек аёлининг эврилишга учраган зиёли, тадбиркор, вайсақи, жиноятчи, мискин, эзма, мушфиқ, донишманд, ақлли, исломий маърифатли эна тимсоли маҳорат билан яратилган.

Қиссаларда қўлланилган янги услуб ва руҳий тасвир воситалари бугунги ўзбек қиссачилигининг мукамал манзарасини юзага чиқарди. Бундан ташқари, жиноятчи, қотилга айланган хилқат психологиясида тасодифийлик туфайли юзага келган руҳий тебранишлари поэтик жиҳатдан очиб берилган.

12. Мустақиллик даври ўзбек қиссанавислари бадиий, адабий ижодий тажрибаларини тўплашда миллий қиссачилиқдан ташқари, дунё қиссачилиги тажрибаларини ўзлаштирди ва миллий исломий бадиий талқинларга юз бурганини кўрсатди. Мустақиллик даври ўзбек қиссачилигида яратилган аёллар образи руҳиятининг бадиий талқини муаммоси юзасидан ўтказилган таҳлиллар замонавий қиссачилиқ мафкуралардан холи ҳақиқий бадиий дурдона қиссалар яратилиши ҳамда аёл образининг поэтик такомилли янги аср бошларидаги ўзбек насрида алоҳида ҳодиса экани исботланган.

**SCIENTIFIC COUNCIL AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.27.06.2017.Fil.19.01. AT TASHKENT STATE UNIVERSITY OF
UZBEK LANGUAGE AND LITERATURE NAMED AFTER ALISHER
NAVOIY**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE**

ESHMATOVA YULDUZ BOYMAKHMATOVNA

**LITERARY INTERPRETATION OF WOMAN'S PSYCHOLOGY IN
UZBEK STORIES OF THE INDEPENDENCE PERIOD**

10.00.02 – Uzbek literature

**ABSTRACT
of doctor of philosophy (PhD) on philological sciences**

Tashkent – 2020

The dissertation has been prepared at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

The abstract of the dissertation was posted in three languages (Uzbek, English, Russian (resume)) the website of «ZiyoNet» Information and Educational portal www.ziynet.uz.

Scientific consultant: **Marguba Mirkosimova Mirkobilovna**
Doctor of Pedagogical Sciences, professor

Official opponents: **Boltaboyev Khamidulla Ubaydullayevich**
Doctor of Philological sciences, Professor

Jumanazarov Umrzok Abdurazzakovich
Doctor of Philological sciences, Professor

Leading organization: **Tashkent State Pedagogical University named after Nizami**

The defense of dissertation will take place on «28» October 2020 at 11⁰⁰ at a meeting of the Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.19.01 at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature (address: 100100, Tashkent city, 103, str. Yusuf Hos Khojib. Tel.: (99871) 281-10-22; e-mail: tdutau.nazorat@edu.uz).

The dissertation could be reviewed in the information-resource center of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature (registration number 816). Address: 103, str. Yusuf Hos Khojib, 100100.

Tel: (99871) 281-42-44.

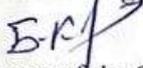
The abstract of dissertation is distributed on: «15» October 2020.

(Protocol at the register № 12 on «15» October 2020.)

Sh.S.Sirojiddinov
Chairman of the Scientific Council
awarding scientific degrees, Doctor of
Philological Sciences, Professor

Q.U.Pardaev
Scientific Secretary of the Scientific
Council awarding scientific degrees,
Candidate of Philological Sciences

B.N.Karimov
Chairman of the Scientific Seminar at the
Scientific Council awarding scientific
degrees, Doctor of Philological Sciences,
Professor

INTRODUCTION (the abstract of the (PhD) dissertation)

The actuality and urgency of the dissertation theme. In the world literature studies, the need to study problems related to the analysis of fiction and understand it adds serious issues to the agenda of humanities. In particular, a possibility was created in philology to conduct ideologically complete with perfect content and new quality researches. The literary and artistic canons of the epic genre, the sufferings of unusual creatures depicted in them, and the study of its rich spiritual world have been consistently researched. Analytical study of female psychology is important in the discovery of the laws that characterize the spiritual world, worldview, way of thinking of people. Literary process is always formed in close connection with the social environment, literary-spiritual, cultural life. After all, consciousness of the mankind, the renewal of its psychology, is mainly reflected in literature and art. At the same time, the science of literature has taken a new look at its object and come to a deeper understanding of the problems of female psychology.

The modern theory of storytelling in world literature is aimed at a new understanding of its historical evolution in earlier periods. Fiction reflects the progressive creative tendencies of world prose in comprehensive depiction of women's spiritual dramas. In the literary process, philosophical-psychological, symbolic-figurative imagery dominates in the description of the role of women in social life, their mysterious feelings, instincts and complex spiritual world. The most important task in this regard is related to the new interpretation of women's psychology, their image and expression of a particular creature. The research identified the role and importance of women in the development of literature as an important issue. Indeed, the study of the problem of female psychology is also important in determining the artistic poetic scale of the prose of a particular period.

The need to study the role of Uzbek literature in the international arena and national cultural heritage, to understand the values in today's globalized world requires a deeper understanding of the essence of fiction, to justify the worthy role of works of art in the development of world literature. The current process of reforms in the cultural and educational spheres poses a number of new challenges for Uzbek literature. "Today we are embarking on a path of innovative development aimed at radical renovation of all spheres of life of the state and society. This is not in vain, of course. Because who will win in today's fast-paced world? It is the state based on innovation and new way of thinking that wins".¹ In this process, the role and significance of the product of a nation's artistic thinking in the development of the spiritual world of mankind is determined by its specific features.

The dissertation serves for the implementation and realization of tasks and requirements set forth in the following decrees and other legal documents: the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016 No PF-

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи. – Тошкент: 2017. 23 декабрь.

4797 "On the establishment of Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", January 12, 2017 "Developing the system of publishing and distributing books, on establishing a commission on advocating reading and reading culture", the Presidential Decree "On increasing the effectiveness of spiritual and educational work and raising the development of the industry to a new level" dated July 28, 2017 No PQ-3160; June 17, 2019 PQ-4358 Presidential Decree "On measures to radically improve the system of training highly qualified personnel and develop scientific potential at the National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek in 2019-2023".

The dependence of research on the priorities of the development of science and technology of the republic. The dissertation research was carried out in accordance with the priority direction of the development of science and technology of the Republic I. «Forming a system of innovative ideas in developing informative society and democratic state socially, legally, economically, culturally and educationally».

The degree to which the problem has been studied. The theoretical problem, i.e. the development of the narrative genre and the interpretation of the female psyche, is scientifically grounded in the following dissertations² and books³.

² Расулов А. Характер молодежи в современных узбекских советских повестях: дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1966; Аббороров А. Ўзбек совет повестининг таркиб топиши ва тараққиёти. Филол. фан. д-ри. ...дисс. – Ташкент, 1975; Рашидов А. Проблема духовно-нравственного становления героя в узбекской повести о рабочем классе. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1981; Захидов С. Жанровые и стиливые особенности советской узбекской повести (60-80 г). дис. канд. филол. наук. – Ташкент, 1982; Тагматов К. Нравственный мир героя и художественные искания в узбекский повести (1960-1970 гг). дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1981; Болтабоев Х. Стильевые искания современный узбекской прозы (70-е годы). автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1983; Тенглашев М. Особенности конфликта в узбекских повестях 80-х годов. дисс... канд. филол. наук. – Ташкент, 1989; Ташпулатов Г. Нравственные искания в современный узбекский повести (М.М.Дуст, Тагай Мурод, Г.Хатам). дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1993; Улугов А. Основные тенденции развития современный узбекский повести в интерпретации литературной критике. дисс. канд. филол. наук. – Ташкент, 1988; Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 1995; Қўбаев Қ. Ўзбек киссаларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат. Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2006; Каримова Ю. Пиримкул Қодиров киссаларида маънавий-ахлоқий муаммоларнинг бадиий талқини: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2005; Холмуродов А. Ўзбек киссачилиги: тараққиёт муаммолари. Филол. фанлари д-ри ...дисс. – Тошкент, 2008; Рустамова М. Истиклол даври киссаларининг тараққиёт тенденциялари: Филол. фан. номз. ...дисс. – Тошкент, 2005; Бобохонов М. Ҳозирги ўзбек киссачилигида бадиий психологизм. Филол. фан. номз ...дисс. автореф. – Тошкент, 2012; Шералиева М. Ҳозирги ўзбек насрида киноя (ижтимоий-психологик омиллари, поэтик тизимдаги ўрни). Филол. фан. б-ча. ф-фа д-ри. (PhD) дис... автореф. – Тошкент, 2017; Холдоров Д. Ҳозирги ўзбек киссаларида бадиий услуб муаммоси (Шойим Бўтаев ва Назар Эшонкул киссалари мисолида). Филол. фан. б-ча. ф-фа д-ри. (PhD) дис... автореф. – Тошкент, 2017; Раджапова Ф. Истиклол даври ўзбек киссачилигида услуб ва поэтик тил. Филол. фан. номз. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2018; Бурханова Ф. Муаллиф адабий-эстетик қарашлари ва ижодий параллелизм (Назар Эшонкул ва Улуғбек Ҳамдам ижоди мисолида):). Филол. фан. б-ча. ф-фа д-ри. (PhD) дис... автореф. – Тошкент, 2019; Лутфиддинова Х. Ёзувчининг эстетик идеали ва аёллар образи (“Ўткан кунлар” ва “Кеча ва кундуз” романлари асосида). Филол. фан. номз ... дисс. – Тошкент, 1994; Тўйчиев А. Ўзбек насрида жадид образи талқини. Филол. фан. д-ри ...дисс. – Тошкент, 2001; Имомова Г. Типик миллий характерлар яратишда бадиий нутқнинг роли. Филол. фан. номз ... дисс. – Тошкент, 1993; Дуйсенбаев О. Ўткир Ҳошимов ижодида она образининг бадиий талқини. Филол. фан. номз ...дисс. – Тошкент, 2011.

³ Султон И. Адабиёт назарияси. - Тошкент: Ўқитувчи, 1986; Қўшжонов М. Қалб ва қиёфа. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1976; Мамажонов С. Наср, давр, қахрамон. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1983; Шарафиддинов О. Дунёда офтоб борки. Ҳақиқатга садоқат. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989; Норматов У. Насримиз анъаналари. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1978; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Фан, 1983; Каримов Э. Ўзбек совет адабиётида повесть жанри. Адабий тур ва жанрлар. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1991; Султонова М. Ёзувчи услубига доир. – Тошкент: Фан, 1973; Шукуров Н. Услублар ва

However, the problem of artistic interpretation of women's psychology in Uzbek short stories written during the independence period has not been studied in the framework of a special research work.

The connection of the research topic to plan of the scientific research works of the higher education institution where the dissertation was completed. The research was conducted in the framework of the research on “Problems of modern literary process” at the Department of Literary Theory and Modern Literary Process, Uzbek Philology, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

The aim of the research consists of providing scientific grounds for the system of characteristics that covers various interpretations of female psychology in Uzbek novelettes written during the years of Independence, artistic skills of the writer, and new means of psychological analysis.

Research objectives:

to shed light on the history of the development of the genre of novelettes and the study of the image of women in Uzbek literature;

to demonstrate the writer's artistic skills in portraying the image of women in Uzbek novelettes of the independence period;

identification of means depicting such illustration means depicting female psychology and emotional experiences as landscape, letter which are considered to be literary-theoretical means reflecting females` psychology and their emotions;

to prove the writer's skill in portraying the image of old Uzbek women in modern Uzbek short stories;

to study such psychological layers as randomness, mental illness, distress in artistic conditional means used to study the psychology of a female criminal and a female murderer.

The object of research is the avant-garde of modern Uzbek storytelling: novelettes by such authors as H. Dustmuhammad (“Chayongul va quyiqishloqcha qotillik”, “Hijronim mingdur”), Sh. Butaev (“Kayvonining mangu makoni”, “Shokhona sovg’a”, “Yulduzlarga eltar yo’l”), Nazar Eshankul (“Urush odamlari”,

жанрлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1973; Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услубий ранг-баранглиги. – Тошкент: Фан, 1983; Аброров А. Ўзбек повести. – Тошкент: Фан, 1973; Холлиев Н. Ижтимоий проблема ва бадий образ. – Тошкент: Ўзбекистон, 1977; Солижонов Й. Нутқ ва услуб. – Тошкент: Чўлпон, 2002; Мусина Ф. Ўзбек халқ дostonларида хотин-қизлар образи. – Тошкент: Фан, 1983; Қахрамонов Қ. Шоиралар ижодида Аёл руҳияти талқини. / Глобаллашув: бадий талқин, замон ва қахрамон. – Тошкент: Тамаддун, 2019; Қахрамонов Қ., Бурхонова Ф. Аёл қисматининг бадий тасвири. / Глобаллашув: бадий талқин, замон ва қахрамон. – Тошкент: Фан, 2018. – Б. 67-83; Исомиддинов З. Икки аёл. // Тафаккур, 2007. № 4. – Б. 47; Ражабова Б. Оналар билан суҳбат. – Тошкент: Турон замин зиё, 2014; Шу муаллиф. Муштарак адабий ҳодисалар. – Тошкент: Мухаррир, 2019; Тўлаганова С. Бадий асар морфологияси. – Тошкент: Турон замин зиё, 2016; Исломова С. Чўлпоннинг “Кеча ва кундуз” романида “ичкари” ҳаёт талқини. / Глобаллашув муаммоларининг бадий талқини ва замондош образи. – Тошкент: Мухаррир, 2018. – Б. 220-224; Кўчқорова М. Бадий сўз ва руҳият манзаралари. – Тошкент: Мухаррир, 2011; Кўчқорова М. “Ўтмишдан эртақлар” тадқиқи. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016; Шу муаллиф. Abdulla Kahhar sanatinida kadin karakterler ve ‘geçmiş’in analizi / Türk dünyasında kadin algısı. Manisa Bayar universitesi yayinlari. – Türküya. Manisa 2016. 2 cilt. - S. 729-738; Аҳмедова Х. “Армон асираси” романида аёл тақдири талқини. / Глобаллашув муаммоларининг бадий талқини ва замондош образи. – Тошкент: Мухаррир, 2018. – Б. 276-280; Шофиев О. Аёл образи ва замонавий талқин / Эркин Аъзам насри бадийи. (киноя ва образ). – Тошкент: Қақнус медиа, 2019. – Б. 131-154.

“Momoqo‘shiq”), Abdukayum Yuldash (“Timsohning ko‘z yoshlari”, “Un uchinchi uy yoki otchopar”, “Sunbulaning ilk shanbasi”), Sabir Onar (“Chambilbelning oydalasi”), Bahodir Kabul (“Enashamol”).

The subject of research is the artistic interpretation of the female psychology in Uzbek stories of the independence period, realistic traditional story, fairy-tale, non-traditional modern story, epistolary genre stories, lyrical monologue, landscape, inner monologue, dialogue, randomness, symbolic interpretation, satire, dream, letter, and the study of the issues of interpretation of the image of a woman murder and the image of an elderly woman.

Research methods. Such methods of research as comparative-typological, biographical, psychological analysis were used to cover the research topic.

Scientific novelty of the research:

such issues as the evolution of the narrative genre in literary criticism, a systematic classification of a new type of female image in the narrative of the independence period, the creation of a new style of expression and narration were identified based on an artistic analysis;

the nature of the image of the woman created by a narrator, the issue of the prototype, the art of portraiture, the individuality of the speech and the problem of portraying Uzbek women in the unconventional way were identified through an artistic analysis;

in the stories of the independence period, the image of an Uzbek mother, elderly women, the vengeful woman in the concept of mythological symbolism, it was proved that emotional sufferings and defeat artistically symbolize a woman's spiritual growth and victory ;

a psychological shock was poetically illustrated, which was caused by accident in the psychology of a woman that becomes a criminal and a murderer;

the fact that a poetic perfection of the female image was proved to be a particular phenomenon in Uzbek prose of the beginning of the new century.

The practical results of the study are as follows:

scientific grounds were provided for the genre of novelettes and for the fact that the image of a woman is studied both in Uzbekistan and the world in the light of the history of the research;

the fact that a new interpretation of the image of women in the period of independence and the work of modern storytellers has opened a new stage in Uzbek literature was scientifically determined;

the stories by N. Eshonqul, H. Dustmuhammad served as an evidence to the fact that such artistic means as landscape and letters were used to study the psychological world of female images;

the works by modern novelette writers served as a ground for the fact that the images of a mother, an elderly woman depicted in tales, modern novelettes and realistic novelettes were used to demonstrate psychology of women using the method of descriptive, satirical and satirical narration in realistic stories;

the artistic discourse used in the convincing, vivid, vital revelation of the vengeful female psyche, which caused the woman to become a criminal killer, is shown on the basis of symbols of psychological conditionality;

the artistic speech and psychological conditionality used to depict the psychology of a woman that becomes a criminal and a murderer were shown using symbols.

The reliability of the research results is based on the fact that the analysis of prosaic works was based on the poetic views of world and Uzbek theorists and the most reliable, theoretically perfect conclusions obtained in the modern literary process, which made possible to compare them and draw out conclusion, and moreover, the research conclusions and recommendation have been implemented into practice.

Scientific and practical significance of research results. The scientific significance of the results of the dissertation is determined by the fact that it serves as a basis for research on image poetics, literary theory, modern literary process, literary criticism, artistic analysis, the theory of novelette and novel genres.

Practical significance of the research results can be seen in the fact that they can serve as a practical tool in the preparation of methodological complexes and in the formation of the theoretical grounds for preparing materials for textbooks, manuals, books for disciplines and courses on “Introduction to Literary Studies”, “Modern Literary Process”, “Literary Theory”, “Poetics of Fiction” for philological universities, academic lyceums, and professional colleges.

The implementation of the research results.

Based on the result of researching psychology of female heroes depicted in novelettes of the Independence ears:

the history of the study of psychological imagery in Russian-European and Uzbek literature, scientific-theoretical conclusions on the interpretation of the image of women in the works by such writers as H.Dustmuhammad, Sh.Butaev, A.Yuldosh, S.Onar, who are active in modern Uzbek novelette writing genre, were implemented in carrying out the state scientific and technical programs in 2012-2016, within the framework of the project on fundamental research FA-F1-GO40 on "Uzbek literature in the light of comparative literature: typology and literary influence" (the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan June 25, 2020 №3 / 1255-1316). It provides grounds for the fact that the research could demonstrate that internal monologue, dreams, hallucinations, memory-imagination, symbolic figurative elements are widely used in interpreting psychology in a deep and convincing way;

the evidence collected in the first chapter which researches from scientific perspective the connection between Uzbek novelette genre that developed widely during the Independence ears, the genesis of this genre and a number of stories narrated in “Qur’an”, such as “The Story Yusuf and Zulayho”, “Zayid and Zaynab”, “The Story of Prophet Suleyman and Bilqis” was used in the framework of the applied project A-1-118 "Preparation and publication of a textbook on the illustration and interpretation of the image of Alisher Navoi" conducted at

Tashkent State Pedagogical University(2015-2017y.y.) (reference No. 49-03-2123 from the Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan dated June 18, 2020). As a result, it served as a basis for researching artistic-ideological characteristics of the genre of dastan which is one form of the genres of novelette and story, in particular the epic genres used in Alsher Navo'I's "Khamsa;

During the conferences conducted at Writer's Union of Uzbekistan general scientific conclusions of the research were used on depicting psychology, national traditional and non-traditional artistic possibilities of modern Uzbek novelette writing in illustrating psychology in Uzbek literature studies and in studying artistic skills of a writer (Reference from Writer's Union of Uzbekistan number №01-03-06/1285 dated November 11, 2019). As a result, the effective and original use of visual means such as internal monologue, dialogue, author's statement, landscape, dream in the expression of the female psyche in modern Uzbek short stories, were used to spread widely the writer's artistic skills;

Scientific conclusions of the research on artistic interpretation of female psychology in Uzbek novelettes of Independence ears were used in the preparation of the program "Adabiy Jarayon (Literary process)" of Uzbekistan teleradio channe. The program was devoted to the analysis of novelettes written by Ahmad A'zam, Shukur Kholmirezayev, Erkin A'zam, Khurshid Dustmuhammad, Shoyim Butayev, Kuchkor Norkobil, and others (Reference 01-14/437-from Uzbekistan National Television and radio company dated October, 2019). As a result, the program was enriched with scientific-theoretical information which led to the rise of the program's quality;

The results of the research were used when developing the scenarios of radio broadcasting of such programs of "Uzbekistan" State unitary company of Uzbekistan teleradio company as "Nation and spirituality", "On the lookout", "Friend-girls" prepared by "Cultural-educational artistic programs" editorial and devoted to such topics as "Inner monologue and illustrating psychology", "Reflection of the inner monologue in letters", "Artistic illustration of female psychology in novelettes written during the independence ears". The programs were broadcast from January through October 2019. (Reference from Uzbekistan National television and radio company number 04-25-23-45 dated November 8,2019). The dissertation author's views on psychology of females in novelettes served as the main source in carrying out this project.

Approbation of the research results. The results of this research have been publicly discussed at including 4 international and 17 national scientific-applied conferences.

Publication of research results. Overall 26 publications were made on the research results. 5 scientific works on the topic of the dissertation were published in scientific journals recommended for the publication of the main results of doctoral dissertations by the Supreme Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, including 1 articles published in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, six paragraphs, a conclusion and a list of references. The total volume of the study is 137 pages.

The main content of the dissertation

The introductory part of the research sheds light on the relevance and urgency of the dissertation topic, the goals and objectives of the research, object, subject, scientific novelty and practical value, the scientific and practical significance of the results, the implementation of the research, publication of results and dissertation structure.

The first chapter of the dissertation is devoted to "The study of the problem of the novelette genre and the image of women in Uzbek literature." The first paragraph of the chapter called "A brief excursion into the research of the genre of novelettes", i.e. the evolution of the history of the research in the genre of novelettes in Uzbek literature and abroad.

Researching the genre of novelettes in Uzbek literature studies started in the XXth century. Scientific sources look at terms "qissa (novelette)" and "povest" as the names of the same genre in two languages. Naturally, there are similarities and differences in the genesis, historical development of the genre. It is problematic to prove that the scope of one of the terms is more limited than that of the other's. At certain period of Literature studies some critics and literature scholars expressed controversial views regarding the problem. For instance, A. Abrorov wrote the followings on the evolution of the genre: "Under the shell of the genre of "povest" a new prosaic genre- novelettes emerged"⁴. S. Mirvaliev suggests that these two words are not equivalents of one and the same term. He stated the following: "...it seems that the content of the notion 'qissa' is not able now to express the content of the notion of 'povest'. As a result, 'qissa' has become a separate genre between story and povest. A.Abrorov further discusses the problem: "The book "Obid Ketmon" contains the characteristics of both novel and novelette (povest). To be more precise, it emerges as a book written as a genre hybrid of those two"⁵. Academician Izzat Sulton stated to the point "...there are differences between povest and qissa: as it was already stated, 'qissa' is mainly devoted to the topic of love, as for modern povests, they do not have to follow the track of a line story"⁶. The theorist discusses the scientific features of the genre of 'qissa', examples of books of this genre in Russian and Uzbek literature, and provides clear grounds for the connection between the genre of "qissa" and the term 'povest'.

In this regard, A'zam Qozikhujayev, who conducted specific scientific research on the genre of 'qissa', presented valuable considerations regarding the fact that this genre emerged not from Soviet literature, but from religious stories in the literature of Islamic world, and he also mentioned about their significance. Literature studies researches the term "qissa" in the light of history, theory and

⁴ Аброров А. Ўзбек повести. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 88.

⁵ Аброров А. Ўзбек повести. – Тошкент: Фан, 1973. – Б. 89.

⁶ Султон И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б. 248.

modern perspectives. These views when combined fulfill each other. In other words, the term 'qissa' came to Uzbek literature from Islam and acquired the meaning of a term. In particular, the Qur'anic narratives have a special place in the beginning of the term and genre. If we look at the specifics of the novelette (qissa) genre, it was observed that the novelettes that approached the divine essence were seen as a shining example of the epic type. This high profile of the story can serve as a model for all time stories. The emergence of the novelette (qissa) genre in Uzbek literature as a literary term, as well as its emergence as a genre, is associated with religion, in addition to folk mythology. The purpose of this research is to study the perfection of the short story genre in Uzbek literature and the issues of its modernity, authenticity, artistic mastery. In particular, stories from Qur'an play a significant role in the formation of the term and the genre. If we throw an eye on the specifics of the genre of qissa, one can observe that it is the novelettes close to divine essence which serve as an example of epic type. This supreme form of qissa can serve as a model for novelettes of all times.⁷ The emergence of the genre of novelette in Uzbek literature as a literary term, as well as its emergence as a genre, is associated not only with folk mythology, but also with religion. The purpose of this research is to study the perfection of the short story genre in Uzbek literature and the issues of its modernity, authenticity, and artistic mastery.

In the second paragraph of the first chapter is devoted to **“The research in the image of women in national and foreign literature studies”**. The image of a woman is central to all forms of fiction, sculpture, painting, miniature, dance, theater, cinema and various arts. Even one of the greatest surahs dedicated to women in the holy book of Islam, the Qur'an, is called Nisa. This surah was revealed in order not to oppress women and to protect their rights.

As a result of scientific observations, it has been found that a great deal of work has been done on the subject in the studies of the literature of the fraternal peoples and of the Russian and Oriental peoples. In particular, the content of the existing scientific materials shows that the artistic interpretation of the image of women in art and literature, the role of women in society can be seen as the object of study of various disciplines such as literature, psychology, philosophy, history, political science, art criticism. Arab researcher AA Khalaf writes in his article “The image of women in Arab art” as follows: “The image of women occupies a central place in Oriental art. But this image has many meanings and is interpreted differently. On the one hand, he describes the woman as a “thing,” albeit on a higher spiritual level, but as a symbol of worldly love. On the other hand, worldly love for a woman is a symbol of love for God. And in this second feature, the image of a woman is widely used, especially in the synthesis of poetry and fine arts”⁸. The researcher briefly analyzes the poetry of such poets prominent in Muslim East as Sa'di, Hafiz Shirazi, as well as such poets as Goethe, Byron's also

⁷ Қозихўжаев А. Қисса жанри ҳақида / XX аср ўзбек адабиёти масалалари. Н.Каримов таваллудининг 80 йиллигига бағишланган илмий мақолалар тўплами. – Тошкент: Фан, 2012. – Б. 206.

⁸ Халаф А.А. Образ женщины в Арабском искусстве. // Вестник ВГУ. Серия филология и журналистика. 2012. № 1. – С. 118.

described the beauty of oriental women in their poems. He stated that the image of a woman in oriental mythology and folklore is embodied by such heroine as verbal, wise, resourceful and beautiful interlocutor or companion, tale-teller and story-teller as Shakhriyada: "A perfect woman's image is complemented by such qualities as impeccable eloquence. From the mythology, history and literature of the East, we know many great storytellers, clever interlocutors, and the most important of them is Shahrizada"⁹. Although the woman in Eastern poetry is symbolic, the image of a woman has enriched world literature, music, painting and poetry with a bright feminine character, created epithets for female beauty such as moon-like faced, with eyes of a deer, sweet-tongued, slim, and has always attracted the attention of calm Europeans; he also analyzes the fact that eastern Muslim art banned the depiction of the women in pictures, and it was only in the XIXth century when artists started to illustrate women in paintings.

In K.P. Karagoda's dissertation named "Socio-cultural conditions of the image of women in modern art" he studies the role of women in modern literature and art dividing them into two types: new and traditional image of woman, and continues his views by stating the following: "Traditional images of women: a woman demonstrates herself in her marriage; a woman who breaks the laws set by the Victorian era and the artists of that period and leaves her family is imposed of the death penalty"¹⁰. In this regard, it is worth recalling the monograph "The image of women in the work of V.G. Rasputin" by a Russian literary critic A.V. Sapa, who studied the increase of the role of women in social life in the twentieth century and the role of women in art and literature. The scientist notes that the image of "Old Women" is the most common in the prose of the Russian writer V.G. Rasputin. He also analyzes the image of the most beautiful women created in Russian literature. A.V.Sapa studies the image of women created in Russian literature dividing them into 3 types.

They are: 1) "Ordinary" women; 2) "Passionate" women; 3) "Hesitating women"¹¹. This research attracts the reader with its well-grounded scientific-theoretical classification as well as its originality and extraordinary analytical observations. N.L. Mirkushina stated the followings on the theoretical understanding of the female image: "The theoretical understanding of the female image began with the emergence of philosophical reflection, the problem of Socrates and his self-consciousness, and the birth of anthropological problems"¹². N.L. Mirkushin's views are similar in form and content to those in A. Karagoda's work. The scientist emphasizes that the image of a woman can be approached from different angles, and it is very ancient. Indeed, without women, there can be no

⁹ Халаф А.А. Образ женщины в Арабском искусстве. // Вестник ВГУ. Серия филология и журналистика. 2012. № 1. – С. 119.

¹⁰ Карагода А.П. Социокультурная обусловленность женских образов в искусстве нового времени: автореф. Дис. ... канд. искусствоведения. – Краснодар, 2019. – С. 19-20.

¹¹ <http://maxima-library.org/mob/b/385028?format=read>

¹² Миркушина Н.Л. Образ женщины в русской религиозной философии и культурной традиции конца XIX – начало XX века: автореф. канд. философ. ...дис. – Астрахань, 2014. – С. 4.

continuity of humanity, no literature and no art. In this context, the author deals with the quality of humbleness in the nature of a woman, not with the deficiencies.

The second chapter of the dissertation is called **“Auxiliary artistic means of expressing the psychology of women in novelettes written during the independence years”**. In its first paragraph called **“Landscape as a means of illustration”** one can observe that poetic description, romantic-lyric emotions prevail in the following novelettes by N. Eshonqul “Momoqushiq”, “Tun panjaralari (The night lattices)”, and “The black book”. Landscape is one of the most important means of revealing the spirit of the heroes in today's Uzbek short stories. It not only harmonizes the image of time and space, but also highlights the essence of emotions that fit the psyche of the protagonist, the psyche of the woman. The analyzed work "Momoqushiq" contains one and a half, two-page internal monologues. Most importantly, the author makes effective use of the image of the landscape in exploring the female psychology or in going deeper into psychology of other heroes. In addition, the author impresses with emotionally impressive inner monologues that he uses in many places to address the reader. As it was mentioned above, mysterious and magical power of the song performed by N.Eshonqul Muazzam is compared to the spring season of nature. It is developed that Shamsi Salah's analogies in the definition by Muazzam are compared to those of nature, more precisely, the celestial body to the moon and the queen of the earth to a rose. With the help of metaphors, the author made effective use of landscape elements. The romantic mood of Shamsi Saloh is reflected in the landscape image in a very harmonious way. It is observed that the writer describes the landscape in details either by stopping the development of events (applying a static landscape) or gives details about it in the flow of events (applying a dynamic landscape). The primary function of a landscape performer in a play is to visualize the place and time in which events take place. However, the functions of the landscape in the work are not limited to this, it has the property of polyfunctionality. In particular, landscape is widely used as a means of revealing the psychology of the hero¹³. Nazar Eshonkul's story "Momoqushiq" is dominated by a dynamic landscape. The novelette depicts not only a natural landscape, but also an important means of revealing the hero's psychology. By making the external and internal portraits of the hero more similar to nature, animals, mountains, clear and crystal clear water, celestial bodies, the author achieved to make a more original illustration of the hero. The writer realizes his ideological intention not only through the actions of the heroes, but also by depicting the natural landscapes that surround them¹⁴. It is also intended to influence the reader through the image of the landscape, to cultivate a sense of beauty in him. In addition, it is emphasized that besides achieving a harmony between the image of the landscape and the actions of heroes, landscape carries out the educational, enlightening and aesthetic function of affecting the hearts of the reader.

¹³ Куронов Д., Мамажонов З., ва бошқ. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 220.

¹⁴ Султонова М. Пейзаж санъати. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 9.

In the depiction of nature, the image becomes a means of expressing the psychology of the hero by creating emotional landscapes-associations. It is based on artistic analysis of the image of the outside world and nature that surrounds us, but also allows to express the anguish, emotional turmoil, dramas in the heart of readers by transferring them into natural colors, situations, landscapes.

The second paragraph of the chapter is called **“Letter correspondence as an inner dialogism of a woman”**. One is praised when they introduce a new voice, new spirit, new style into literature. One can trace the attitude to a woman hero in artistic traditions and style of such prominent writers as Dino Buzzati, Fedor Dostoyevskiy, James Joyce, Gabriel Marques, Edgar Poe, and others. In this regard, in a number of Khurshid Dustmuhammad’s books one can easily feel that he was impressed by the style of the Russian writer Fedor Dostoyevskiy. In particular, we should remember the following novelettes by the writer: “Hijronim-mingdir mening (I miss you countless times)”, “You without me, me – without you”. In the composition of these books, the author continues the artistic style of letter correspondence used by Dostoyevskiy in his book “The poor”. Khurshid Dustmuhammad even wrote a book “You are mine alone” about Dostoyevskiy. The author has tried to show the reasons for life, the reasons for the wide coverage of the image of women and the fate of women, which is central to his work. In the writer's stories, love is interpreted as a purifying, cleaning, but unexpressed feeling. It is necessary to pay attention to another feature of the work, that is, the originality of the speech of heroes. As the anonymous heroes wrote letters, one can observe that the writer skillfully used the monologue-fantasy form of the monologue through lines based on the inner monologue. In N. Eshonqul’s books the night is a symbolic means of revealing the psychology of the hero, whereas H. Dustmuhammad describes the tragedy and mental anguish in the hero's psychology by depicting winter. In H. Dustmuhammad's short stories based on the letter genre, correspondence in the form of an inner dialogism of a woman has become the main artistic conditional tool. One can observe that Khurshid Dustmuhammad skillfully described the pure heart, dreams and worries of a pure Uzbek woman in his short stories “Hijronim mingdir mening” (I miss you thousand times), “I am without you, you are without me”. In H. Dustmuhammad's story "Mening hijronim mingdur", the author repeatedly referred to dreams. As the writer had an artistic intention to reflect the inner intimacy, the dream, in the psychology of the lover and his beloved. Because a dream is a fragmentary depiction of the events that take place in a person’s daily life. Interestingly, in this work of the author, the dream is mixed with reality. As the heroes tell each other their dreams and express their feelings, the psychological processes that take place in their dreams continue in their real life as well. There seems to be no boundary between the emotional feelings they feel in dreams and their real life.

Static landscaping is used in the analyzed novelettes, and dynamic landscaping methods are used in some of them, as the writers try to describe the pictures of feelings, the scale of emotions. For example, in the story "Thunderstorm" the dynamic landscape depicts psychology of Muazzam, the world

of her emotions and the burst of emotions. So, in today's Uzbek stories, the landscape has a multifunctional character. It was proved by conducting analysis that N.Eshonqul, H.Dustmuhammad made the effective use of landscape description in the artistic depiction of the vastness of female psychology.

The third chapter is called **“The emergence of new aspects of shedding light on female psychology”**. The first paragraph of the chapter is called **“Interpretations of an elderly - strong-willed woman’s experiences”**. This paragraph is aimed at discussing the image of an elderly women depicted in modern Uzbek novelettes. For instance, the image of an elderly woman can be seen in the Uzbek novelettes written by the following authors; Nazar Eshonqul’ “People of the war”, Shoyim Butayev’s “The eternal home of an elderly woman”, “ The road to stars”, Sobir Unar’s “ The moonlit fields of Chambilbel”, “Khurshid Dustmuhammad’s “Chayongul or the murder in the style of quyiqishloq. The image of elderly women is analyzed on the example of novelettes by Sh. Butayev, N. Eshonqul, S.Unar, B. Qobul, and others.

The experience of Shoyim Butayeb in creating the image of elderly women could traced in his following novelettes: “People left from the Soviets”, “Garden at the sunset”, “The eternal home of an elderly woman”, “The road leads to stars”. The wirter’s novelette “People left from the Soviet’s” was written at the end of the last century. In the story, the prison warden, his son Tashmurad, who is suspected of a theft, and the warden's grandmother act as the main characters. The play skillfully depicts the satirical look, irony and scepticism, satirical images typical of Shoyim Butaev's artistic style. The play criticizes the ignorance in the community and in the family through the troubles of the prison warden. The old woman depicted in the story is an extremely humble, gentle, humble woman, obedient to her husband. The problem captured in the story is revealed in a brutally realistic style, not only as a family tragedy, but as a tragedy of the era.

Shoyim Butayev’s experience in creating the image of an elderly woman or a mother is also reflected in one of his last novelettes “The road leads to stars”. In the centre of the novelette is the tragic fate of the members of one family who have never been happy: Hotam (father), Buvish (mother), Tursunmurod (the son). Tursunmurod was the seventh child of his parents, the one whom they consider as a gift of the God. The couple were grieved by the loss of their six previous children who lived only ten days after their birth.

The fairy-novelette “The eternal home of an elderly woman” written by the writer also tells the story of an elderly man. The elderly woman and man in this novelette were created as an ironic image. The author bodies a negative meaning to the word ‘elderly’. In other words, the elderly person who was supposed to be the most respected person in their village is a man who curses non-stop. He cursed and sent away the dog called Oqtosh, and when he sees her dog later she decides to bring the dog back to her home. He has a strange character and very narrow outlook. “The eternal home of an elderly person” demonstrates stylyzation of folklore, and adding symbolic expressive-conditional meanings to legends.

The novelette describes another hero besides an elderly man. It is an image of an elderly woman called Maston. Maston is a greedy woman. The hungry wage earners who ate her 'shaparag' (the name of the meal she cooked for them) feel even hungrier than before they ate. The author used the image of Maston to embody the image of women who never do good to others.

Another author who skillfully creates the images of elderly women in modern Uzbek novelettes is Bahodir Qobul. The central heroine in novelettes he has written so far is the image of his grand grandmother who brought him up from his childhood. In the prose of Bahodir Kabul, a number of artistic canons of the essay genre have been observed in the world literature, which are becoming more and more absorbed into the nature of all genres and create syncretism of genres. In the style of the author's works, the nature of the essay genre is dominated by the freedom, sincerity, the flow of personal thoughts of the author. The free and sincere style of the essay genre adds to the nature of Bahodir Kibu's works originality and sincerity. Also, the writer's narratives and stories have gained logic as a continuation of each other. The image of an old mother created in the stories of Bahodir Kabul plays an important role. The image of an elderly mother first emerged in the writer's book "Enashamol" and goes as far as to his last novelette called "Bogdagul"¹⁵. Bahodir Kabul creates the image of such a big-hearted mother in "Enashamol" and other stories, in the image of which we see all the qualities of calmness, knowledge, patience and gratitude. The artistic findings of the artist, the method of using aphorisms, the language of art can be a source of research not only for literary studies, but also for linguistics. The following words and advice that the mother gives contain such positive qualities peculiar to our nation as good will; in addition, they can be considered as the criteria for bringing up children: "In the picture drawn to earn bread one cannot see the warm face, and the writing written to earn bread one cannot feel the breath", "The writing with meaning is meant for those who have inner feelings", "Only the feelings of missing and love have no greed", "It is a necessity to know jam, and it is a must for a father to know jam". The novelette demonstrates that in Uzbek families the words, advice and the deeds of elderly grandparents served as model for bringing up children.

Nazar Eshankul's story "People of War", which describes the terrible tragedies of war, also reveals the sufferings and sorrows of the heroes in accordance with the seasons. The atmosphere of the tragic epoch turned into a change in the mood of the cheerful people, a cold, brutal relationship like a war, which led to the tragic fate of the heroes. The novelette begins with the following words: "In early December of the forty-fourth year, exactly one year after the arrival of the black letter (the letter informing about the death of a man from the family in the fields of the war), on a rainy day, the wrestler Normat of Tersota lost one of his legs and returned from the war." With the onset of the cold, rainy day of this winter, it is clear that the lives of the heroes are full of horrible, tragic occasions and events. For Anzirat, who had given up all hope on her husband, this happened

¹⁵ Қобил Б. Энайўл. – Тошкент: Машхур пресс, 2018. – 352 б; Шу муаллиф. Боғдагул. – Тошкент: Машхур пресс, 2019. – Б. 160.

unexpectedly. The torment of realizing that a terrible fate awaited him in the war, the pangs of conscience took hold of her.

The writer tells all the truth about the sufferings of a woman who committed a sin in order to bring her child back to life as a result of the terrible, brutal war of the time, and who lives regretting what she did after her husband unexpectedly arrives from the war.

The second paragraph of the third chapter called **“Peculiarities in the nature of the image of a woman -criminal”** explores various sides of the image of a woman, her new emotional layers, pain, sufferings and dreams. At the same time, it also demonstrates new negative features of a woman image in modern Uzbek novelettes. The issue of artistic interpretation of the image of "women" who became criminals in this paragraph is reflected in the analysis of H. Dustmuhammad's "Chayongul", Sh. Butaev's "Royal Gift", A. Yuldash's "Thirteenth House". The image of women committing a crime described by these three writers can be studied in three parts according to their conditional crimes and psychological state. These are:

a) A female murderer who defended the honor of her sister and family (Gulgun - Khurshid Dustmuhammad's story "Chayongul");

b) A woman defending her honor (Nozima - A. Yuldash's story "The Thirteenth House");

c) A murderer who became a criminal due to schizophrenia (Gavhar - Shoyim Butaev's story "Royal Gift").

Each of the three authors manages to reveal the spiritual world of women who have committed murder and become criminals. All three writers created images of crime and women involved in crime, thereby trying to show the ignorance in society.

In contrast to the artistic means used in the stories of H. Dustmuhammad, in "Chayongul" he makes effective use of the means of random artistic conditionality. Randomness is a tried and tested artistic tool in both ancient Greek and classical Oriental literature. Coincidence dramatically turns the hero's life and destiny in another direction. Literary critic M. Bakhtin, studying the issue of coincidence in Greek novels, writes: "Suddenly" and "now" - a relatively similar description of the time, or when he begins to take on a legitimate position in such a situation, it is only now that he is ready to act. it replaces the time that moves on the basis of a special logic called absolute coincidence"¹⁶. According to M. Bakhtin, in the genre of the novel, the main role in the creation of random reality and situation is played by artistic chronotope, such as "game of fate", "suddenly", "now". In Chayongul, a series of interconnected coincidences leads to a great tragedy for the two families. In the events and situations that form a chain of randomness in the plot of the story, the words and phrases that make up the "artistic chronotope" of "destiny", "black fate", "coincidence", "punishment of destiny" are intertwined. It has been

¹⁶ Бахтин М. Романда замон ва хронотоп шакллари. (Таржимон: У.Жўракулов) – Тошкент: Академнашр, 2015. – Б. 52-53.

established that these words serve as an important detail that gives an artistic symbolic meaning to an accidental crime.

He emphasizes that a woman, no matter how smart she may be, is a woman in spirit, like all women, thirsting for love, wanting to fall in love, striving for pure love. When interpreting the heroes' character and personality, the author does not forget to interpret Uzbek women's sufferings, sadness peculiar to the psychology of women, submissiveness, and dependence the writer does not forget about their physical appearance and describes women's manner of walking, their work, their words and actions.

The image of women in A. Yuldash's works is also very colorful. The author draws attention to their various features. One is a business woman, the other is a simple, confident woman who lives up to her name; others are merchants, swindlers, and so on. But all women strive for a better life, for happiness, for self-realization. This is the common denominator of women like Nozima ("Horseman"), Munisa ("Crocodile's Tears"), Oisulov ("Goodbye, Beauty"), and Oliya ("The Old Woman's Pain"). Regardless of the fact whether they are traders, journalists, collective farmers, translators, they all strive to achieve their dreams through hard work. They are symbolic images of women working and living in different parts of our society.

Guzal ("One Night and a Life") differs in many ways from Nozima ("Horseman") and Munisa ("Crocodile's Tears"). Guzal is one of those women who do not back down from any abominable and dishonest way in defining her position and place in society. Nozima, unlike Guzal, does not betray her faith in the pursuit of money and wealth, and remains faithful to the principles of life. In the work, the contradiction between Nozima's own beliefs and dreams is somewhat softened.

The fact that the murderer fought for the honor of women and became a murderer due to mental illness is sufficiently reflected in the works of H. Dustmuhammad's "Chayongul", A. Yuldash's "The Thirteenth House", Sh. Butaev's "Royal Gift". While Khurshid Dustmuhammad makes good use of the conditional means of chance, Sh. Butaev manages to reflect the fact that a woman commits a crime due to her mental illness.

The analysis of the narratives reveals the nature of the heroine and her artistic role in the work, and solves the problem based on the author's literary and aesthetic views.

Conclusion

1. Modern Uzbek storytelling appeared directly in the early twentieth century in the works of A. Kadyri, A. Qahhor, Oybek, G. Ghulam, A. Mukhtor. In the 20s and 30s, this generation created beautiful examples of the story genre. At the same time, their work was studied and analyzed. The genre of novelette as a stable genre in Uzbek literature was formed as a result of a number of national internal and external factors. Therefore, Uzbek novelette genre came into being under the influence of oral storytelling, Quranic stories, Russian-European povests, Soviet-era povests, and others. At the same time, modern novelettes has to some extent improved under the influence of the experience of short stories, which deeply

reflects the Islamic enlightenment and ideas of such writers of classical Uzbek literature as Rabguzi, Majlisi. The controversy over the genres of "povest" and "qissa" in the literary criticism of the Soviet era has come to an end today. They are not separate genres, but a generic name for a genre that exists in the West as "povest" and in the East as "qissa." Such issues have been provided with evidence as the evolution of the novelette genre in literary criticism, the systematic classification of a new type of female image in the narrative of the independence period, the creation of a new style of expression and narration.

2. The impressions of a woman have three meanings:

1. Mother - a person who gives a place in her body and by caring and nurturing brings the child into life (in the broadest sense of the word - the motherland, the beloved city or mother nature);

2. Beloved friend;

3. Mistress is a woman who enchants men and leads them astray. According to psychoanalysts, this view is based on the truth. This is because the study traces the interpretation of the female psychology in modern Uzbek storytelling, and in the works of H.Dustmuhammad, Sh. Butayev, N. Eshonqul, Sobir Unar, A. Yoldosh, B. Qobul and others, while sometimes a woman interpreted as a symbol of a compassion, humbleness, virginity, purity, wisdom, intellect, she can also be interpreted as a symbol of deceit, cunning, corruption, and corruption. The nature of the image of the woman created by the novelette writers, the issue of the prototype, the art of portraiture, the individuality of the speech and the embodiment of the Uzbek woman in the unconventional image were identified through artistic analysis.

3. Modern Uzbek storytelling, in a sense, has also tested the non-traditional creative experience of world literature in storytelling. These creative experiences have also become a factor of literary influence. Modern Uzbek storytelling has become very diverse in terms of genre and artistic style. In particular, in terms of style, traditional realistic stories and non-traditional modern stories have emerged. There is also a syncretism of genres in the nature of the novelette genre. For example, there are film stories, short stories, novellas, novella etude, letter-novelette, essay-novelettes, and others stories, letter stories, essays. There have been cases of one genre shifting to another, for example, novelettes acquired features of novels, or elements of a story in a novel, and this problem remains, as has been proved by scientific analysis.

4. The image of women is currently being studied as an important problem in various disciplines and all forms of art (cinema, theater, sculpture, painting, dance, fiction, art history, psychology). This is because women have been studied since ancient times as a symbol of gender continuing the generation, as a symbol of beauty, intelligence and knowledge. The processes related to the artistic interpretation of the female psychology in modern Uzbek storytelling are in fact related to folk art, religious sources such as the Holy Qur'an, special verses and suras in the Holy Qur'an (Surah Nisa) protect women's rights, and abolish pre-Islamic ignorance so that their rights could be protected and they could live. The

fact that enlightened Islam has put an end to such ignorance is based on grounds provided by the analysis.

5. The artistic interpretation of the image of women and their creative spirit in Uzbek storytelling began in the early twentieth century. Stories by a number of talented writers shed light on a socially active image of women in the Soviet system. Various images of an Uzbek woman have been reflected in the development of Uzbek storytelling for more than a hundred years. The images of oppressed, disenfranchised women, ideologically communized women, intellectuals, and free-thinking women have been presented by mature representatives of modern Uzbek novelette genre. The novelettes by H. Dustmuhammad, N. Eshonkul, Shoim Butaev, and Bahodir Kabul reflect comprehensively the image of a woman and her magical spiritual world both in traditional realistic style and non-traditional modern style. Grounds were provided for the fact that the stories of the independence period artistically reflected the image of an Uzbek mother, an old woman, a revengeful woman, the mythological symbolic concept was based on the fact that through the emotional turmoil and defeat of a woman reflected her spiritual uplift and victory.

6. The landscape has become one of the most important tools in today's Uzbek narrative genre of novelettes that uncover the main idea of the book and the spirit of heroes. One can observe that the landscape has become not only a means of an artistic chronotope, but also a means of depicting which turned into the means corresponding to the emotions of women, their psychology (Eshonkul "Momokushik", "Tun panjaralari"). The landscape is depicted not only as a means of depicting nature ("Momokushik", "Hijronim mingdir"), but in some stories it is a static landscape, in others it is a dynamic landscape.

7. In N. Eshonkul's stories, the night becomes a philosophical symbolic and figurative means of illustrating the emotions of the hero's, while in H. Dustmuhammad's work, the image of winter serves as an effective and vivid expression of the hero's psychology and emotional suffering. In the stories by H. Dustmuhammad, correspondence became the main artistic conditional means expressing a woman's inner dialogue. In his letters and stories, the writer continued the tradition of the Russian writer Dostoevsky. However, it was the heart of a purely national Uzbek woman and her complex, delicate spirit that he skillfully illustrated by means of letters. As a result, the letter genre has become an artistic medium that deeply expresses the spiritual image.

8. Tens of contemporary Uzbek novelette writers such as Sh. Butaev ("People left from the Soviets", "Eternal home of an old woman", "The road leads to the stars"), B. Kabul ("Enayul", "Enashamol"), N. Eshonkul ("People of War"), Sabir Unar ("Chambilbel's moonlit field") skillfully and precisely created the image of an old Uzbek woman. In the stories by Sh. Butaev, old women became the symbol of women who were wounded by time and the blows of ignorant life ("The old wife of the prison warden", "The old Buvish granny"). The novelettes of the writer prove the fact that in order to fully illustrate the image of an old woman and her

spiritual world, the author used such means as a ruthless realistic description, satire and satirical expression, effective use of conventional means typical of folk art.

9. It is noteworthy that the image of the mother created in the novelettes by B. Kabul has ultimately become a national image. In the stories of the writer, the image of the mother is illustrated in a way that she looks like a scholar and a hero of the nation with a deep knowledge of Islam and national values. It is clear that this image was not created by chance in the work of the narrator. He has deep life and artistic findings. It was also found that the stories of B. Kabul apply the charm of national means of illustration to depict the characteristics of the essay genre.

10. Scenes of crime and murder committed as a result of psychological distress and mental illness were created in modern Uzbek novelettes written by Sh. Butaev (Gavhar in "Royal Gift"), H. Dustmuhammad (Gulgun in "Chayongul") ... The story of Yuldash (Nozima in "The Thirteenth House") is further analyzed in depth. Each of the characters in the story was created as a result of the influence by different sources: life or literary. In particular, Khurshid Dustmuhammad continues the tradition of Marquez (the story of "The Chronicle of a death foretold") in an artistic style, based on the details of a real-life trial, and makes good use of the means of random artistic conditionality.

11. Sh. Butaev (in "Royal Gift") manages to illustrate the tragedy of the time and the person through a mixture of satirical and ironic images of a woman committing a crime due to mental illness. A. Yuldash ("The Thirteenth House") remains faithful to traditional realism in depicting the image of a modern entrepreneurial woman and her spiritual world. The period of independence in Uzbek novelette genre is skillfully created using the image of an old Uzbek woman who has undergone a transformation: a smart, enterprising, vigilant, criminal, poor, oppressed, kind, educated, intelligent, Islamic enlightened mother. The new style and spiritual imagery used in the stories gave a complete picture of today's Uzbek novelette writing. In addition, in the psychology of the criminal, the murderer, the emotional turmoil caused by chance has been poetically illustrated.

12. The period of independence has shown that Uzbek novelette writers, in addition to national novelette writing traditions, have mastered the art of world narrative traditions and turned to national Islamic art. Analysis conducted on the problem of artistic interpretation of psychology of female characters in Uzbek novelettes proved that the creation of real masterpieces of novelettes free of modern novelette writing ideologies and the poetic evolution of the character of a woman were a specific phenomenon in Uzbek prose at the the beginning of a new century.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc.27.06.2017.Fil.19.01. ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ТАШКЕНСТКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АЛИШЕРА НАВОИ**

**ТАШКЕНСТКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

Эшматова Юлдуз Боймахматовна

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЖЕНСКОЙ ПСИХИКИ В
УЗБЕКСКИХ НОВЕЛЛАХ ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ**

10.00.02 – Узбекская литература

**Автореферат диссертации на степень Доктора Философии (PhD) по филологическим
наукам**

Ташкент – 2020

Тема докторской диссертации зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан (B2017.1. PhD/Fil25).

Диссертация выполнена в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои.

Автореферат диссертации на трех (узбекский, русский и английский) языках размещен на веб-странице Научного совета (www.navoiy-uni.uz) и информационно-образовательном портале Ziyonet (www.ziyonet.uz).

Научный консультант:

**Миркасимова Маргуба
Миркобиловна**

доктор педагогических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Болтабоев Хамидулла Убайдуллаевич
доктор филологических наук, профессор

Жуманазаров Умрзок Абдураззокович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация:

**Ташкентский Государственный
Педагогический Университет
имени Низами**

Защита диссертации состоится «26» октября 2020 года в 11⁰⁰ часов на заседании Научного совета DSc.03/30.12.2019.Fil.19.01 по присуждению ученых степеней при Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

С диссертацией можно познакомиться в Информационно-ресурсном центре Ташкентского государственного университета узбекского языка и литературы имени Алишера Навои. (зарегистрирована за номером 816). (Адрес: 100100, Ташкент, Яккасарайский район, улица Юсуфа Хос Хажиба, 103. Тел.: (99871) 281-42-44; факс: (99871) 281-42-44, (www.navoiy-uni.uz).

Автореферат диссертации разослан «15» октября 2020 года.

(Протокол реестра рассылки 38 от «15» октября 2020 года).

Ш.С. Сирожидинов

Председатель научного совета на основе совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

К.У. Пардаев

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, д.ф.н

Б.М. Каримов

Председатель научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, д.ф.н., профессор

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования дать научное обоснование системе признаков, составляющих различные художественные интерпретации женской психологии в узбекских повестях периода независимости, художественного мастерства писателя, новых средств психологического анализа.

Объект исследования представлен авангардом современной узбекской прозы, повестями таких авторов, как Х.Дустмухаммад («Чаёнгуль ва куйикишлокча котиллик», «Хижроним мингдур»), Ш. Бутаев («Кайвонининг мангу макони», «Шохона совга», «Юлдузларга элтар йул»), Назар Эшанкул («Уруш одамлари», «Момокушик»), Абдукаюм Юлдаш («Тимсохнинг куз ёшлари», «Ун учинчи уй ёки отчопар», «Сунбуланинг илк шанбаси»), Собир Унар («Чамбилбелнинг ойдаласи»), Баходир Кобул («Энашамол»).

Научная новизна исследования:

на основе художественного анализа были определены такие проблемы, как эволюция жанра повести в литературной критике, систематическая классификация нового типа женского образа в повестях периода независимости, создание нового стиля выражения и повествования;

посредством художественного анализа выявлены характер образа женщины, созданного писателем повести, проблема прототипа, искусство портретной живописи, индивидуальность речи и проблема нетрадиционного изображения узбекских женщин;

было доказано, что образ узбекской матери, пожилой женщины, мстительной женщины в концепции мифологической символики, ее эмоциональные страдания и переживания художественно символизируют духовный рост и победу женщины в повестях, написанных в период независимости;

поэтически проиллюстрирован психологический шок, вызванный фактором неожиданности в психологии женщины, которая в результате становится преступницей и убийцей;

было доказано, что поэтическое совершенство женского образа оказалось особым явлением в узбекской прозе начала нового века.

Внедрение результатов исследования.

На основе научных результатов исследования психологии женщины в узбекских повестях, написанных в годы независимости:

Научно-теоретические выводы, связанные с историей изучения литературоведами психологического изображения в русско-европейской и узбекской литературе, толкованием образа женщины в произведениях таких активных узбекских писателей повестей как Х.Дустмухаммад, Ш.Бутаев, А.Йулдош, С.Унар были использованы в реализации проекта фундаментального исследования ФА-Ф1-ГО40 посвященный теме “Узбекское литературоведение в аспекте сравнительного литературоведения: типология и литературное влияние” (справка №3/1255-1316, выданная

Академией наук республики Узбекистан от 25 июня 2020 года). В результате, было обосновано, что такие элементы символического образного изображения как внутренний диалог, сон, галлюцинации, память широко используются писателями с целью глубокого и убедительного описания психологии;

Научные выводы, связанные с созданием узбекских повестей, которые стали широко развиваться в годы независимости, генезис жанра повести, с анализом ряда таких повестей из Корана как “Повесть о Юсуфе и Зулайхо”, “Рассказ о Зайде и Зайнаб”, “Рассказ о пророке Соломоне и Билкис”, “История о Намиле” были использованы реализации практического проекта номер А-1-118, который называется “Подготовка и публикация методического пособия о способах изображения и интерпретации образа Алишера Навои” (2015-2017 гг.) (справка от Министерства высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан от 18 июня 2020 года под номером 49-03-2123). В результате чего, они послужили основой для исследования жанра дастан, являющегося одним из видов повестей и рассказов в классической восточной литературе, в частности, для исследования художественно-идеологических особенностей эпического жанра в “Пятерице” А. Навои;

На различных конференциях, проводимых в Союзе писателей республики Узбекистан были использованы такие общетеоретические заключения по поводу национальных традиционных и нетрадиционных творческих возможностей узбекской новеллистики как отражение женской психологии и его значимость в изучении художественного умения писателя. (Справка номер 01-03-06/1285 от Союза писателей республики Узбекистан от 11 ноября 2019 года). В результате, такие средства изображения женской психологии в узбекских повестях как внутренний монолог, диалог, повествование писателя, пейзаж и сон были широко использованы;

Научные выводы об интерпретации женской психологии в узбекских повестях, написанных в годы независимости были использованы в подготовке радиопрограммы “Литературный процесс” телерадиоканала Узбекистан, посвященной интерпретации произведений таких писателей как Ахмад Аъзам, Шукур Холмирзаев, Эркин Аъзам, Хуршид Дустмухаммад, Шойим Бутаев, Кучкор Норкобил (справка номер 01-14/437 Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 25 октября 2019 года). В результате, программа был обогащена научно-теоретической информацией и повысился научно-образовательный уровень программы.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, шести параграфов, выводов и списка использованной литературы. Общий объем диссертации составляет 137 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I part; I часть)

1. Эшматова Ю. Аёл қисматининг бадий талқини // Тил ва адабиёт таълими. – Тошкент, 2008. – № 6. – Б. 20-24. (10.00.00 № 9).
2. Эшматова Ю. Тимсоҳнинг кўз ёшлари қиссасида руҳият тасвири // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № 2. – Б. 70-72. (10.00.00 № 14).
3. Эшматова Ю. Ички монолог ва руҳият тасвири // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 1. – Б. 61-63. (10.00.00 № 14).
4. Эшматова Ю. Қаҳрамон руҳияти тасвирида нутқ типларининг ўрни // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 4. – Б. 58-61. (10.00.00 № 14).
5. Эшматова Ю. Изучение проблемы описания психики в узбекском литературоведении // Filologiya masalalari. – Baku, 2012. – № 7. – Б. 458-463.
6. Эшматова Ю. Анализ человеческой психики в повестях / Материалы Международная научная конференция «XXXIII Кононовские чтения». Санкт-Петербург. 2018. – С. 245-248.
7. Эшматова Ю. Аёл ботинида яширин зоҳирият бадиияти // Халқаро турк академияси. Гуманитар фанларининг халқаро III форуми материаллари. – Остона, 2018. – Б. 373.
8. Эшматова Ю.Б. Аёл руҳиятининг бадий тасвири ва талқини масаласи / O'zbek folklorshunosligining dolzarb muammolari (Илмий-назарий конференция материаллари). – Тошкент, 2018. – Б. 129-131.
9. Эшматова Ю.Б. Мактубларда ички монолог акси / Milliy o'zlikni anglash va millatlararo do'stlik, qardoshlikni kuchaytirishda adabiyotning o'rni va ahamiyati (Илмий-назарий конференция материаллари). – Jizzax. 2019. – Б. 130-133.

II бўлим (II part; II часть)

10. Эшматова Ю. Аёллар образи ва руҳиятининг ўрганилиш тарихи / Туркий халқлар фольклори ва адабиётини тадқиқ қилишнинг долзарб масалалари (Халқаро илмий масофавий онлайн анжуман материаллари). – Нукус, 2020. – Б. 279-283.
11. Эшматова Ю. Ўзбек адабиётшунослигида қисса жанрининг ўрганилиши / Филологиянинг долзарб масалалари (Халқаро илмий масофавий онлайн анжуман материаллари). – Қўқон, 2020. – Б. 104-109.
12. Эшматова Ю. Вопрос художественного образа и интерпретации душевного состояния женщины // Вестник науки и образования. Россия. Импакт-фактор 3,8. 2020 г. № 2 (80).
13. Eshmatova Y. Yazarin mahareti ve peyzaj tasviri // Dil ve edebiyat arařtirmalari (Karabuk universitesi yayinlari). 53. 2020. – S. 121-124.

14. Эшматова Ю. Зулфия Қуролбой қизининг характер яратиш маҳорати / Анъана ва замонавийлик (Республика ёш олимлари ва иқтидорли талабаларининг илмий-амалий конференция материаллари). – Тошкент, 2007. – Б. 65-67.
15. Эшматова Ю. Қиссаларда аёл руҳияти / Изланиш (Илмий-амалий анжуман материаллари). – Тошкент, 2009 й. – Б. 58-61.
16. Эшматова Ю. Собир Ўнар ижодида ҳаёт ҳақиқатлари талқини // Педагогик таълим. – Тошкент, 2009. – 6-сон. – Б. 107-111.
17. Эшматова Ю. Изтиробли руҳиятнинг бадиий тасвири / Роман ва герман тилшунослигининг долзарб муаммолари. (Илмий-амалий конференция материаллари). – Тошкент, 2009. – Б. 132-133.
18. Эшматова Ю. Саломат Вафо ҳикояларида аёл руҳиятининг бадиий инъикоси / Аёл маънавият гулшани (Илмий-назарий конференция материаллари). – Жиззах, 2009. – Б. 98-103.
19. Эшматова Ю. Аёл руҳиятини очишда психологик тимсоллар / Ўзбекистон ёш тилшунос ва адабиётшунослар илмий анжуман материаллари. – Тошкент, 2010. – Б. 128-130.
20. Эшматова Ю. Адабиётдан амалий машғулотларда ҳозирги ўзбек қиссаларида аёл руҳиятини кашф этиш маҳоратини ўрганиш / Адабий таълим ва ёшлар тарбияси мавзусидаги республика илмий-назарий анжуман материаллари. – Тошкент, 2010. – Б. 105-107.
21. Эшматова Ю. Собир Ўнар ижодида баркамол авлод тарбияси талқини / Таълим тизимида ёш авлодни ижтимоий ҳимоя қилиш ва ижтимоий ишчи ходимларни тайёрлаш тизими (Илмий-назарий конференция материаллари). – Тошкент, 2010. – Б. 146-150.
22. Эшматова Ю. Абдуқаюм Йўлдош қиссаларида бадиий психологизм / Изланиш. (Ёш тадқиқотларнинг илмий-назарий конференция материаллари). – Тошкент, 2009. – Б. 55-57.
23. Эшматова Ю. Ҳаёт ҳақиқати // Гулистон. 2010. № 6. – Б. 36-37.
24. Эшматова Ю. Муҳим бадиий восита // Ёшлик, 2010. № 12. – Б. 26-27.
25. Эшматова Ю. Галлюцинация, туш, психологик тимсол-руҳий тасвир воситаси / Yosh olimlar ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Toshkent, 2016. – Б. 309-312.
26. Эшматова Ю.Б. Қиссачиликда аёл руҳияти / Филологик таълим масалалари (Илмий-назарий конференция материаллари). – Бухоро, 2017. – Б. 35-43.

Автореферат «Oltin bitiklar» журнали таҳририятида
таҳрирдан ўтказилди.

